

H. RANDALU

Juriidiliste teaduste kandidaat

**NÕUKOGUDE KOHTU
KASVATUSLIKUD ÜLESANDED
JA ÜHISKONNA OSAVÔTT
ÕIGUSEMÔISTMISEST**

A-23501

H. RANDALU

Juriidiliste teaduste kandidaat

NÕUKOGUDE KOHTU
KASVATUSLIKUD ÜLESANDED
JA ÜHISKONNA OSAVÔTT
ÔIGUSEMÔISTMISEST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

TARTU ÜLIKOOL
RAHJATUKOGU

TRÜ Õigusteaduskonna
Kriminaalõiguse ja
-protsessi kateeder

2099

KOHUS JA ÕIGUSEMÕISTMISE ÜLESANDED NÕUKOGUDE LIIDUS

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI erakorraline kongress, määrates kindlaks kogu Nõukogude riigi-aparaadi ülesanded kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise perioodil, näitas, et rida funktsioone, mida senini täitsid ainuüksi või peamiselt riiklikud organid, peavad järk-järgult üle minema ühiskondlikele organisatsioonidele. Selle ülemineku tagajärjel suureneb veelgi iga Nõukogude kodaniku osa majanduslikus ja kultuurilises ülesehitustöös, avarduvad ja tugevnevad sotsialistliku ühiskonna poliitilised alused ja areneb edasi nõukogude sotsialistlik demokraatia, kõigi kodanike osavõtt ühiskondlike ja riiklike küsimuste otsustamisest.

«Kongress märgib,» öeldakse partei XXI kongressi resolutsioonis, «et praegustes tingimustes on sotsialistliku riikluse arengu peasuunaks demokraatia igakülgne arendamine, kõigi kodanike kaasatõmbamine majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö juhtimisele, ühiskondlike asjade otsustamisele.»¹

Riikliku valitsemise üheks tähtsaks alaks on õigusemõistmise teostamine — tsiviilasjade arutamise teel kodanike ja asutuste ning ettevõtete vaheliste õiguslike vaidluste lahendamise või kriminaalprotsessi korras ühiskonna ning tema liikmete kaitsmine ühiskonnaohtlike kuritegelike rünnete vastu. NLKP XXI kongressi otsuste kohaselt on riikliku valitsemise funktsioonide hulgas, mille teostamine peab järk-järgult üle minema ühiskondlikele organisatsioonidele, ka avaliku korra ja sotsialistliku ühiselu reeglitest kinni-

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande «NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965» põhjal, Tallinn 1959, lk. 23.

pidamise kindlustamine, võitlus igasuguste õiguserikkumiste ja ebaühiskondlike tegude vastu. Kogu nõukogude kohtu töö õigusemõistmisel on aga otseselt seotud avaliku korra ja sotsialistliku ühiselu reeglitest kinnipidamise kindlustamisega, võitlusega igasuguste õiguserikkumiste ja ebaühiskondlike tegude vastu. Seetõttu on kohus üheks riiklikuks organiks, kelle töösse NLKP XXI kongressi otsuste täitmine on toonud rohkesti uut nii selle organi ülesannete kui ka töömeetodite osas.

Ühiskonna osavõtu suurenemine on nõukogude demokraatia loomulik ja seaduspärane arengutee. Nõukogude Liit on tööraha riik, kus kogu võim kuulub rahvale. Üksikute riiklike funktsioonide üleminek ühiskondlikele organisatsioonidele tähendab mitte ainult riikliku sunni asendamist ühiskondlike mõjutamisvahenditega, vaid eelkõige nõukogude demokraatia kui tõelise rahvavalitsuse edasist arendamist, ühiskonna ja iga tema üksiku liikme veelgi suuremat osavõttu kommunistliku ühiskonna ülesehitustöö juhtimisest.

Nõukogude demokraatia kaasaegsel arenguetapil toimub ühiskonna osavõtu suurenemine riiklike funktsioonide teostamisest põhiliselt kahel teel: esiteks — üksikute, seni riiklike organite poolt teostatud funktsioonide ühiskondlikele organisatsioonidele üleandmise teel ja teiseks — riigiorganite töös ühiskondlike organisatsioonide osa suurendamise teel. Partei XXI kongressi otsustest juhindudes annavad kohtu-, prokuratuuri- ja uurimisorganid näiteks seltsimehlikele kohtutele otsustamiseks üle väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asju, mille puhul süüdlase parandamine on võimalik ainult ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamisega. Seltsimehlik kohus kui ühiskondlik organisatsioon asendab nende asjade arutamisel riigiorganit — rahvakohut. Kuritegude asju aga, mille ühiskonnaohtlikkus on suurem, arutavad endiselt rahvakohtud kui riiklikud organid. Kuid nende asjade arutamisel ja otsustamisel on suurenenud ühiskondlike organisatsioonide osa, kellel on õigus taotleda süüdlase võtmist oma käendusele, saata protsessist osa võtma oma esindajaid — ühiskondlikke süüdistajaid ja ühiskondlikke kaitsjaid jne.

Nõukogude kohus on osa meie riigiaparaadist, ta on Nõukogude riigi organ ja teostab riikliku valitsemise funktsioone. Kohtu erinevuse teistest riigiorganitest määrab tema

eriülesanne teostada õigusemõistmist. Õigusemõistmisel otsustab kohus erilises, seadustega määratud korras nõukogude seaduse kohaldamise küsimuse õiguserikkuja suhtes. Õigusemõistmist teostatakse täpses vastavuses seadustega ja selle teostamisel on kohtunikud sõltumatud, alludes ainult seadusele.

Vastavalt NSV Liidu Konstitutsiooni paragrahvile 102 teostavad meie riigis õigusemõistmist NSV Liidu Ülemkohus kui NSV Liidu kõrgeim kohtuorgan, kes teostab kõigi kohtute kohtuliku tegevuse järelevalvet, sõjatribunalid ja liiduvabariikide kohtud. Liiduvabariigi kohtuteks, kes Eesti NSV-s teostavad õigusemõistmist, on Eesti NSV Ülemkohus ja rajoonide (linnade) rahvakohtud.

Nagu kõigi teiste liiduvabariikide, nii on ka Eesti NSV kohtusüsteemi põhilüliks rajooni (linna) rahvakohus, kes otsustab valdava enamiku kõigist kohtute pädevusse kuuluvatest asjadest. Kui protsessiosalised ei ole rahvakohtu otsusega, on neil õigus seaduses ettenähtud tähtaja jooksul edasi kaevata Eesti NSV Ülemkohtule, kes esitatud kaebuse põhjal kontrollib rahvakohtu otsuse õigsust, selle seaduslikkust ja põhjendatust. Eesti NSV Ülemkohus on kõrgeim kohtuorgan Eesti NSV-s, kes teostab rahvakohtute töö juhtimist ja järelevalvet nende kohtuliku tegevuse üle.

Liiduvabariikide kohtuorganite ülesandeid õigusemõistmisel suurendati aastail 1957—1958. Liiduvabariikide suveräänsuse põhimõttest lähtudes on liiduvabariikide põhilisteks kohtuorganiteks liiduvabariiklikud kohtud ning NSV Liidu kohtute (NSV Liidu Ülemkohus ja sõjatribunalid) kompetents piirdub ainult üleliidulistes seadustes otseselt ettenähtud küsimustega. NSV Liidu Ülemkohtu kompetentsi määrab NSV Liidu Ülemkohtu 12. veebruari 1957. a. põhimäärus, mille kohaselt NSV Liidu Ülemkohtul on õigus tühistada kohtuliku järelevalve korras ainult selliseid liiduvabariikide ülemkohtute otsuseid ja määrusi, mis on vastuolus üleliidulise seadusandlusega või mis rikuvad teise liiduvabariigi huve. Sõjatribunalide kompetentsi määrab 25. detsembri 1958. a. sõjatribunalide põhimäärus, mille kohaselt sõjatribunalidele alluvad ainult sõjaväelaste kuriteod ja mittesõjaväelaste poolt toimepandud spionaaži asjad.

Samaaegselt liiduvabariikide kohtuorganite osatähtsuse suurendamisega õigusemõistmise teostamisel suurendati

ka liiduvabariikide osa seadusandlikul alal. NSV Liidu Ülemnõukogu 11. veebruari 1957. a. seadusega anti liiduvabariikide seadusandlike organite pädevusse seadusandlus kohtukorralduse, protsessiõiguse, kriminaal- ja tsiviilõiguse alal ning jäeti NSV Liidu seadusandlike organite kompetentsi ainult vastava seadusandluse aluste kehtestamine. 1958. a. detsembris kehtestati NSV Liidu Ülemnõukogu poolt üleliidulised kriminaalseadusandluse, kohtukorralduse seadusandluse ja kriminaalkohtumenetluse alused, mille põhjal liiduvabariigid koostavad ja kehtestavad vastavad koodeksid.

Kooskõlas üleliiduliste kohtukorralduse seadusandluse alustega võeti Eesti NSV-s 19. augustil 1960. a. vastu uus Eesti NSV kohtukorralduse seadus, mis määrab kohtute ülesanded ja õigused, samuti nende struktuuri ja moodustamise korra meie liiduvabariigis.

Eesti NSV kohtukorralduse seaduse § 2 määrab, et õigusemõistmise eesmärgiks Eesti NSV-s on kaitsta igasuguste rünnete vastu meie ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit, samuti meie kodanike poliitilisi, tööalaseid ja teisi isiklike ning varalisi õigusi ja huve ning meie asutuste, ettevõtete, kolhooside, kooperatiivide ja teiste ühiskondlike organisatsioonide õigusi ja seadusega kaitstud huve. Õigusemõistmise ülesandeks Eesti NSV-s on tagada nõukogude seaduste täpne ja kõrvalekaldumatu täitmine kõigi asutuste, organisatsioonide, ametiisikute ja kodanike poolt.

Õigusemõistmise teostamine kohtus toimub tsiviil- ja kriminaalasjade arutamise teel. Tsiviilasjade arutamisel lahendab kohus kodanike, asutuste, ettevõtete või organisatsioonide vahel esinenud tsiviilvaidluse ja kindlustab oma otsusega nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise arutatavas asjas. Otsustades omandiõiguslike vaidlusi, riiklikele asutustele või ühiskondlikele organisatsioonidele ja kodanikele ebaseaduslikult tekitatud kahju hüvitamise küsimusi, vaidlusi eluruumide kasutamise kohta või teisi tsiviilõiguslike hagnosisid, kaitseb kohus sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit, samuti aga asjaosaliste kodanike, asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide õigusi ja huve igasuguste ebaseaduslike rünnete vastu. Võitlus ühiskonnale ohtlike kuritegelike rünnetega meie ühiskondliku või riikliku korra vastu, sotsia-

listliku majandussüsteemi ja sotsialistliku omandi vastu, samuti aga kodanike isiklike või varaliste õiguste ja asutuste, ettevõtete või organisatsioonide õiguste vastu toimub kohtuistungeil kriminaalasjade arutamise teel. Kohaldades nõukogude kriminaalseadustes ettenähtud õiglasi karistusi süüdlastele riiklikes kuritegudes või sotsialistliku omandi riisumises, ametialastes ja majandusalastes kuritegudes, kaitseb kohus meie ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit, samuti riiklike asutuste ja ettevõtete või ühiskondlike organisatsioonide õigusi ja seadusega kaitstud huve. Karistades kurjategijaid isikuvastastes kuritegudes või kodanike isikliku vara riisujaid, kaitseb nõukogude kohus kriminaalkohtupidamise teel kodanike isiklike ja varalisi õigusi.

Võitluses igasuguste õiguserikkumistega kohaldab nõukogude kohus vajaduse korral riikliku sunni vahendeid — nõuab sundkorras sisse ebaseaduslikult tekitatud ja hüvitamata kahju, tõstab korterirüüstaja eluruumidest välja või kohaldab kurjategijaile seaduses ettenähtud karistusi: vabadusekaotust, paranduslikke töid, rahatrahvi jne. Sunnivahendite kohaldamine kohtu poolt toimub alati profülaktistel ja kasvatuslikel eesmärkidel — õiguserikkujate parandamise ja ümberkasvatamise, õiguserikkumiste vältimise ja ärahoidmise eesmärkidel. Kogu oma tegevusega kasvatab kohus NSV Liidu kodanikke kodumaale ja kommunismiüritusele ustavuse vaimus, nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise, sotsialistlikku omandisse hoolika suhtumise, töödistsipliinist kinnipidamise, riiklikesse ja ühiskondlikesse kohustustesse ausa suhtumise, kodanike õiguste, au ja väärkuse ning sotsialistliku ühiselu reeglite austamise vaimus. Seejuures rõhutab seadus, et kriminaalkaristusi kohaldades kohus mitte ainult karistab kurjategijaid, vaid tema eesmärgiks on kurjategijate parandamine ja ümberkasvatamine.

Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise perioodil toimub mitte ainult kommunismi materiaalse-tehnilise baasi loomine, vaid ka uue kommunistliku ühiskonna inimese kujundamine. Koos tootlike jõudude kasvuga peavad täiustuma ka sotsialistlikud ühiskondlikud suhted, mis on rajatud seltsimeheliku koostöö, sõpruse ja vastastikuse abistamise põhimõtetele, märgitakse NLKP

XXI kongressi resolutsioonis¹. Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku protsessis toimuvad muudatused ka inimese teadvuses ja käitumises. Kujuneb ja kasvab kapitalistliku korra igandeist vaba inimene, kes elab ja töötab kommunistlikult. Seetõttu omandavad kõigi töötajate, eriti aga sirguva põlvkonna kommunistliku kasvatamise küsimused kommunismile ülemineku perioodil erakordselt suure tähtsuse.

Nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise kindlustamisel ja võitluses ühiskonnale kahjulike tegude vastu on nõukogude kohtus keskne koht alati kuulunud kasvatuslikele ülesannetele, õiguserikkuja veenmisele, tema parandamisele ja ümberkasvatamisele. Sunni kohaldamine nõukogude kohtuorganite poolt on alati toimunud õiguserikkuja veenmise alusel, tema parandamise ja ümberkasvatamise, uute üleastumiste või õiguserikkumiste vältimise eesmärgil. Erilise tähtsuse on kasvatuslikud ülesanded nõukogude kohtute töös omandanud aga partei XXI kongressi otsuste valguses. NLKP XXI kongressi otsused kohustavad kõiki kohtuid veelgi tähelepanelikumalt ja süvenumalt suhtuma kriminaalvastutusele võtmise ja karistuste määramise küsimustesse, nagu märgib NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määrus nr. 3. Karistus peab olema õiglane, otstarbekohane ja aitama maksimaalselt kaasa süüdimõistetu parandamisele. Peamine tähelepanu kohtute töös peab olema suunatud profülaktiliste ja kasvatuslike abinõude kohaldamisele, mis hoiaksid ära, seejärel aga teeksid võimatuks üksikute isikute poolt ükskõik millise ühiskonnale kahjuliku üleastumise toimepaneku.

Õigusemõistmise kasvatusliku ja profülaktilise mõju tugevdamise ja kohtu tööst üldsuse osavõtu suurendamise vajadusele juhivad kohtute tähelepanu veel NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. detsembri 1959. a. määrus nr. 5, 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2 ja 17. septembri 1960. a. määrus nr. 5. Need määrused kohustavad kohtuid igati tugevdama asja kohtuliku arutamise ja kogu kohtu töö kasvatuslikku mõju, looma tihedad sidemed ühiskondlike orga-

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande «NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965» põhjal, Tallinn 1959, lk. 21.

nisatsioonide ja töötajate kollektiividega ning niisuguste kuritegude suhtes, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, laialdaselt kohaldama ühiskondliku mõjutamise vahendeid.

Kogemused näitavad, et üldsuse osatähtsuse suurendamine kohtute töös annab häid tulemusi võitluses kuritegevuse ja ühiskondliku korra rikkumiste vastu. NSV Liidu Ülemkohtu pleenum, teinud kokkuvõtteid karistatuse olukorra kohta 1960. a. esimesel poolel, märgib oma 17. septembri 1960. a. määruses, et ühiskondlike mõjutamisvahendite rakendamine isikute suhtes, kes olid toime pannud mitte eriti ühiskonnaohtlikke kuritegusid, on andnud häid tulemusi ja et need isikud, välja arvatud üksikud erandid, on õigustanud üldsuse usaldust ega ole rikkunud ühiskondlikku korda ja sotsialistliku ühiselu reegleid. Üldsuse osatähtsuse suurenemise ja kohtu kasvatusliku ja profülaktilise töö tugevdamise tulemusena on järsult vähenenud mitte ainult kohtute poolt süüdimõistetute arv, vaid ka kuritegusid toimepannud isikute arv. Nii näiteks on Eesti NSV-s 1960. a. kolme kvartali kohta kokku eelmise, 1959. a. samasuguse ajavahemikuga võrreldes kohtute poolt süüdimõistetute arv vähenenud üle 60%.

Kommunistlike töekspidamiste ja käitumisnormide kindlustumine toimub käsikäes võitlusega kapitalismi igandite vastu. «Tihti peale esineb meil veel inimesi,» märkis oma ettekandes partei XXI kongressile seltsimees N. S. Hruštšov, «kes ebaausalt suhtuvad ühiskondlikusse töösse, spekulierivad, rikuvad distsipliini ja ühiskondlikku korda. Ei tohi rahulikult oodata seda, kuni need kapitalismi igandid iseendast kaovad, on tarvis pidada nende vastu resoluutset võitlust, suunata avalik arvamus kodanlike vaadete ja kommetsite igasuguste esinemisnähtuste vastu, ühiskonnavaenulike elementide vastu.»¹

Profülaktiliste ja kasvatuslike ülesannete täitmine, süüdlase andmine ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele ümberkasvatamiseks ja parandamiseks, tema üleastumise või õiguserikkumise asja üleandmine seltsimehelikule kohtule arutamiseks ja ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamiseks ei tähenda võitluse nõr-

¹ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 56.

genemist kuritegevusega, vaid selle viimist uuele, kõrge-
male tasemele.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse
aluste § 32 kohaselt peab kohus, juhindudes sotsialistlikust
õigusteadvusest, karistuse määramisel arvestama toime-
pandud kuriteo iseloomu ja ühiskonnaohtlikkuse astet,
süüdlase isiksust ning tema vastutust kergendavaid või ras-
kendavaid asjaolusid. Just kohtu kasvatuslike ja profülak-
tiliste ülesannete eduka täitmise seisukohalt on riikliku
sunniviisi või ühiskondliku mõjutamise vahendi õige valik mää-
rava tähtsusega. Ohtlikku retsidivisti või suure ühiskonna-
ohtlikkusega kuriteo toimepanijat ei ole võimalik ümber
kasvatada ja parandada ainuüksi ühiskondliku mõjutamise
vahenditega — nende parandamine ja ümberkasvatamine
nõuavad nende isoleerimist ühiskonnast, neile vabaduse-
kaotusliku karistuse kohaldamist. Karistuse või kohalda-
tava ühiskondliku mõjutamise vahendi range individuali-
seerimise nõue, mille seadus püstitab, tuleneb seega otse-
selt õigusemõistmise kasvatuslikest ja profülaktilistest
eesmärkidest.

Kohtu kasvatuslike ja profülaktiliste ülesannete täit-
mise seisukohalt toimis ebaõigesti Rakvere rajooni rahva-
kohus, kes ohtlikku retsidivisti L-i karistas ainult üheaas-
tase vabadusekaotusega. Kod. L-i oli varem kahel korral
karistatud varguse eest ja ta anti 1960. a. uuesti kohtu
alla, kusjuures teda süüdistati nüüd kolmes varguses, mil-
lest üks oli toime pandud sissemurdmise teel. Ohtlikule
retsidivistile suhteliselt kerge vabadusekaotusliku karistuse
määramisel ei arvestanud kohus kohtualuse isiksust ega
tema poolt toimepandud kuritegude ühiskonnaohtlikkuse
astet.

Tartu linna rahvakohus vabastas vahi alt kod. K. ja
mõistis ta oma 27. jaanuari 1960. a. otsusega süüdi ainult
tingimisi, nähes kohtuotsuses ette karistusena üheaastase
vabadusekaotuse katseajaga kaheks aastaks. Kohtualust
süüdistati kolmes kuriteos — huligaansuses, kodanike isik-
liku omandi varguses ja sotsialistliku omandi riisumises
väikeses koguses. Asja kohtulikult arutamisel tõendati
kohtualuse süü kõigi kolme kuriteo toimepanekus. Kohtulik
uurimine tõendas, et kohtualune oli 4. detsembril 1959. a.
ebakaines olekus tunginud võõraste korterisse sooviga seal
ööbida. Kui korterivaldaja sellega ei nõustunud, läi kohtu-

alune teda näkku ja purustas kättemaksuks korterivaldajale kuuluva kella. Samal päeval oli kohtualune ühelt oma töökaaslaselt varastanud kohvri, vihmamantli, kingad ja mitmesuguseid riietusesemeid kokku 800 rubla väärtuses. Peale selle oli kohtualune varastanud ehitus-montaažiron-gile kuulunud teki väärtusega 260 rubla ja müünud selle alkoholsete jookide ostmiseks maha. Kohtualuse töökohalt oli tema kohta antud negatiivne iseloomustus, kuna kohtualune alalõpmata jõi. Enne asja kohtulikku arutamist oli kohtualuse käitumist arutatud tema töökoha kollektiivis, kes keeldus kohtualust oma käendusele võtmast.

Oma otsust kohtualust ainult tingimisi karistada põhjendas rahvakohus sellega, et kohtualune lubanud ennast parandada ning olevat varem töötanud hästi, kuid nüüd sattunud alkoholi mõju alla.

Rahvakohtu sellist otsust ei saa õigeks pidada ei kohtualuse kasvatamise ega ka tema poolt uute kuritegude toimepaneku ärahoidmise seisukohalt. Rahvakohus ei võtnud arvesse, et NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 12 kohaselt isik, kes pani toime kuriteo ebakaines olekus, ei vabane kriminaalvastutusest ning et nõukogude kriminaalõiguses ei esine sellist vastutust kergendavat asjaolu, nagu seda on kuritegude toimepanek alkoholi mõju all. Alkoholi kuritarvitamine ise on ebaühiskondlik tegu, sellega ei saa ei õigustada ega vabandada teiste ühiskonnale kahjulike tegude toimepanemist. Kohtualuse tingimisi süüdimõistmisel ei arvestanud kohus ka seda asjaolu, et töökaaslased, kogu kollektiiv oli keeldunud teda oma käendusele võtmast ja et kohtul puudus seega võimalus kohtualust töötajate kollektiivile või ühiskondlikule organisatsioonile ümberkasvatamiseks ja parandamiseks anda. Kohtualuse töötajate kollektiivi seisukoht ei olnud kohtule küll siduv, kuid sellega mittenõustumist kohus oma otsuses ei motiveerinud. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. detsembri 1959. a. määruse nr. 5 kohaselt tuleb aga kohtutel üldsuse taotlused väga hoolikalt läbi vaadata ja nende kohta motiveeritud seisukoht võtta.

Partei XXI kongressi otsustest juhindudes on NSV Liidu Ülemkohus korduvalt kohtute tähelepanu sellele juhtinud, et isikutele, kes on süüdi raskete kuritegude toimepanemises, ja eriti ohtlikele retsidivistidele tuleb kohaldada seaduses ettenähtud rangeid karistusi. Nii näiteks märgib

NSV Liidu Ülemkohtu pleenum oma 17. septembri 1960. a. määruses nr. 5, et üksikud kohtud, saades ebaõigesti aru üldsuse kaasatõmbamise ülesannetest võitlusse kuritegevuse vastu, on andnud ühiskondlike organisatsioonide või töötajate kollektiivide käendusele või siis karistanud ainult tingimisi isikuid, kes on toime pannud ohtlikke kuritegusid. Sellised vead, samuti liiga kergete karistuste kohaldamine raskete kuritegude eest ja eriti ohtlikele retsidivistidele, märgitakse NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruses edasi, põhjustasid ebakindla elemendi teatud osa hulgas karistamatuse tunde, mis teatud määral soodustas uute kuritegude toimepanemist. Pleenum juhib kohtute tähelepanu sellele, et võitluses kuritegevuse vastu tuleb õigesti ühendada ühiskondliku mõjutamise vahendeid ja kriminaal-karistusi.

Õiguserikkuja parandamise ja ümberkasvatamise, aga ka igasuguste õiguserikkumiste ärahoidmise seisukohalt on põhiline tähtsus õiguserikkumise põhjuste ja õiguserikkumise toimepanekut soodustavate tegurite väljaselgitamisel ja kõrvaldamisel. Ebaühiskondlike tegude ja õiguserikkumiste toimepaneku juured peituvad sageli kapitalistliku korra igandeis või kapitalistliku maailma mõjus. Individualism ja ainult oma isikliku kasu arvestamine, kerge rikastumise iha ja parasitlik eluviis on tüüpilised kapitalistliku moraali jäänused, millega on sillutatud tee kuritegevusele. Neile lisanduvad natsionalistlikud ja religioossed eelarvamused, joomine ja moraalne laostumine.

Tuleb silmas pidada, et me ei ole kapitalistlikust maailmast ja tema tõekspidamistest eraldatud mingi läbitungimatu müüri-ga, vaid et kodanlikud ideed, vaated ja tavad tungivad väga mitmesuguste kanalite kaudu meie ühiskonda. Samuti oleks vää- rahustada ennast sellega, nagu võiksid kapitalismi igandid esineda ainult vanema põlvkonna esindajail. Kahjuks ei ole nende mõjust vabad aga ka üksikud noored, kes kergeusklikult kummardavad kodanliku elulaadi ees, nägemata selle moraalselt laostavat mõju.

Võitlus õigusevastaste ja ühiskonnale kahjulike tegudega algab nende ärahoidmisest, selliste tegude toimepanemise eelduste ja tingimuste kõrvaldamisest. Tähtsaks tingimuseks edukas võitluses kuritegevuse vastu, märgitakse NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 17. septembri 1960. a. määruses

nr. 5, on kuritegude toimepanemist soodustavate põhjuste ja tingimuste tundmaõppimine kohtupraktika alusel ja õigeaegne praktiliste ettepanekute esitamine nende põhjuste kõrvaldamiseks ja õiguserikkumiste ärahoidmiseks.

Kohtud arvestavad kuriteo toimepanekut soodustanud tegureid ja tingimusi mitte ainult süüdlasele karistuse määramisel, vaid ka erimääruste tegemisel, milles juhitakse asutuste, ettevõtete ja ametiisikute tähelepanu nende töös esinenud puudustele, mis soodustasid kuriteo toimepanekut või löid selle toimepanekuks vajalikke tingimusi (varaliste väärtuste puudulik arvestus ja kontroll, mis soodustas riisumiste toimepanekut; kaubanduseeskirjade rikkumise eest karistatud isikuile varaliste väärtuste hoidmise usaldamine, puudulik järelevalve alaealiste kasvatajate üle, alkoholimüügi eeskirjade rikkumine, mis soodustas joomist, jne.).

Ülisuur kasvatuslik ja profülaktiline tähtsus on kohtu- ja uurimisorganite töö operatiivsusel, sellel, et ükski kuritegu ei jääks avastamata ning et ühelegi õiguserikkumisele ei jääks reageerimata. Karistuse kasvatusliku ja profülaktilise mõju seisukohalt on eelkõige tähtis mitte niivõrd karistuse raskus, kuivõrd selle vääramatus — teadmine, et ükski kuritegu ei jää avastamata ja et igale kuriteole järgneb paratamatult karistus.

Nõukogude kohtu kasvatuslike ülesannete edukas teostamine ei ole mõeldav ühiskonna osavõtuta kohtute tööst. Kohtu kasvatuslik ja profülaktiline töö ning ühiskonna osavõtt õigusemõistmisest on teineteisega lahutamatult seotud. Ainult tänu ühiskonna laiade hulkade aktiivsele osavõtule võitlusest igasuguste õiguserikkumiste vastu on nõukogude kohus saavutanud silmapaistvat edu kuritegevuse väljajuurimisel, süüdlaste parandamisel ja ümberkasvatamisel ning uute kuritegude toimepaneku vältimisel.

Ühiskonna aktiivne osavõtt võitlusest õiguserikkumistega aitab luua hukkamõistva õhkkonna igasuguste õiguserikkumiste või ebaühiskondlike tegude suhtes. Kohtu koosseisu valitavus ja rahvakaasistujate osavõtt kõigi kohtuasjade arutamisesest kindlustab kohtute tiheda kontakti töötajate kollektiividega ja ühiskondlike organisatsioonidega. Kuritegude või õiguserikkumiste asjade arutamine töötajate kollektiivide või ühiskondlike organisatsioonide koosolekul mobiliseerib kodanikke aktiivselt osa võtma kuri-

tegude või õiguserikkumise põhjuste avastamisest ja kõrvaldamisest, avaldab kuriteos või õiguserikkumises süüdlastele ülisuurt kasvatustlikku mõju ning võimaldab kohtul ja uurimisorganeil anda õige hinnang toimepandud teo ühiskonnaohtlikkusele ja süüdlase isiksusele. Kõigi kodanike, eriti aga rahvamalevate liikmete aktiivne osavõtt võitlusest õiguserikkumistega aitab uurimisorganeil avastada kuritegusid ja kindlustab sel teel karistuse vääramatuse. Mitmesuguste õiguserikkumiste ja ka väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude üleandmine seltsimehelikele kohtutele arutamiseks ja ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamiseks aitab kohut kõigi kodanike kasvatamisel nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise vaimus. Ühiskondlike süüdistajate osavõtt kriminaalasjade kohtulikust arutamisest tõstab kohtuistungi kasvatustlikku mõju ja abistab kohut kohtualuse vastutuse küsimuse otsustamisel, samuti tema suhtes õige ühiskondliku mõjutamise või karistusvahendi leidmisel. Suur kasvatustlik ja profülaktiline tähtsus on süüdlase andmisel ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele. See võimaldab ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi sellekohase taotluse alusel vabastada karistusest isikuid, kes on toime pannud mitte eriti ohtliku kuriteo, ja anda nad ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada.

PROFÜLAKTILISTE JA KASVATUSLIKE ÜLESANNETE TÄITMINE NÕUKOGUDE KOHTU TÖÖS

Kogu oma tegevusega nii kriminaal- kui ka tsiviilasjade arutamisel ja otsustamisel teostab nõukogude kohus profülaktilisi ja kasvatustlikke ülesandeid.

Kohtu kasvatustlike ja profülaktiliste ülesannete täitmine kriminaalasjades algab kriminaalasja algatamise ja kahtlustatava kriminaalvastutusele võtmise küsimuse otsustamisest.

Kriminaalasjade algatamine avaliku süüdistuse asjades toimub tavaliselt mitte kohtu, vaid uurimisorganite ja prokuratuuri poolt. Küll tuleb kohtul kriminaalasja algatamise ja kahtlustatava kriminaalvastutusele võtmise küsimused otsustada nn. erasüüdistuse asjades, s. o. asjades,

mis algatatakse ainult kannatanu kaebusel ja milles üldreeglina ennekohtulikku uurimist ei toimu (solvamine, laim, kerge kehavigastus ja kriminaalkorras karistatavad vägivallateod). Nendes asjades pöörduv kuriteo läbi kannatanu vahetult rahvakohtu poole ja rahvakohtunikul tuleb tema avalduse põhjal otsustada kriminaalasja algatamise ja süüdlase kriminaalvastutusele võtmise küsimused.

Oma kaaskodanike solvamises või laimamises, kergete kehavigastuste tekitamises või vägivallategudes süüdi olevate isikute parandamise ja ümberkasvatamise seisukohalt on suur tähtsus küsimusel, kas nende poolt toimepandud kuriteo asju arutatakse kohtus või ühiskondlike organisatsioonide poolt. Isikut, kes on toime pannud kuriteo, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, võib kriminaalvastutusest vabastada, kui tunnistatakse, et selle isiku parandamine on võimalik seltsimeheliku kohtu poolt kohaldatavate ühiskondlike mõjutamisvahendite abil. Seega on põhiküsimuseks, mis kohtunikul tuleb erasüüdistuse asjade algatamisel otsustada, süüdlase parandamiseks ja ümberkasvatamiseks parimate vahendite leidmise probleem. Selle küsimuse otsustamisel arvestab kohtunik nii süüdlase isiksust kui ka tema poolt toimepandud kuriteo iseloomu, kannatanu arvamust ja asja seltsimehelikus kohtus arutamise kasvatulikku mõju.

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2 soovib kohtutel erasüüdistuse asjades kannatanule selgitada nende asjade läbivaatamise otstarbekohasust üldsuse poolt ja laiemalt praktiseerida erasüüdistuse asjade üleandmist seltsimehelikele kohtutele. Sellest määrusest juhindudes on Eesti NSV rahvakohtud saavutanud nende asjade arutamisele üldsuse kaasatõmbamise teel silmapaistvat edu võitluses kuritegevuse vastu. On vaieldamatu, et erasüüdistuse asjade arutamine seltsimehelike kohtute poolt avaldab süüdlase parandamisele ja ümberkasvatamisele tavaliselt suuremat kasvatulikku mõju kui asja arutamine kohtus.

Kuna kõigi erasüüdistuse asjade puhul on tegemist kuritegudega kaaskodaniku isiku vastu, kellel seaduse kohaselt on nendes asjades kohtuistungil süüdistamise õigus, arvestab kohus nende asjade seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üleandmisel tingimata kannatanu seisukohta, kelle huve ja õigusi üleandmisega ei ole lubatud rikkuda.

Kui kannatanu asja arutamise üleandmisega ei nõustu, ei ole kohtul ka õigust keelduda tema huvide kohtulikust kaitsmisest. Asja seltsimehelikule kohtule üleandmise korral abistab rahvakohtunik seltsimehelikku kohut asja arutamise ettevalmistamisel ning selle kasvatusliku ja profülaktilise mõju kindlustamisel.

Erasüüdistuste asjad ei ole «eraasjad» ja võitlus nende kuritegude vastu on suure kasvatusliku ja profülaktilise tähtsusega. Kui erasüüdistuse asi on ühiskondlikult eriti tähtis või kui kannatanu oma abitu seisundi tõttu, sõltuvuse tõttu süüdistatavast või muudel põhjustel, ei ole suuteline oma huve kaitsma, siis on prokurör kohustatud kannatanut abistama ja kohtuistungil ise süüdistajana esinema.

Avaliku süüdistuse asjad, s. o. kõigi teiste kuritegude asjad peale eespool nimetatud erasüüdistuse asjade, saabuvad kohtusse pärast nendes asjades ennekohtuliku uurimise teostamist süüdistuskokkuvõttega, mille on kinnitanud prokurör. Nendes asjades on uurimisorganid ja prokurör seega kriminaalasja algatamise küsimuse juba jaatavalt otsustanud ja kohtul tuleks otsustada ainult süüdistatava kohtu alla andmise küsimus. Kui aga kohtunik ei nõustu süüdistuskokkuvõtte järelustega, vaadatakse asi läbi kohtu korraldaval istungil, kellel on õigus ka kriminaalasja lõpetada.

Süüdistatava kohtu alla andmise küsimuse otsustamisel juhindub nõukogude kohus tema parandamise ja ümberkasvatamise huvidest, tema poolt uute kuritegude toimepaneku ärahoidmise huvidest. Kui ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi poolt esitati kohtule taotlus süüdistatava käendusele võtmise kohta, on kohtul õigus isikut, kes pani toime kuriteo, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, ja kes oma süüd puhtsüdamlikult kahetseb, kriminaalvastutusest vabastada ja anda ta taotluse esitanud ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele parandamiseks ja ümberkasvatamiseks. Arvestades süüdistatava ümberkasvatamise ja parandamise eesmärke, võib kohus oma korraldava istungi määrusega kuriteo asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üle anda, kui ta leiab, et süüdistatava parandamine on võimalik ainult ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamisega.

Süüdistatava kohtu alla andmise korral lahendab koh-

tunik või korraldaval istungil kohus asja kohtuistungiks ettevalmistamise küsimused. Kohtualuse parandamise ja ümberkasvatamise seisukohalt, eriti aga asja arutamise profülaktilise mõju tugevdamise seisukohalt on suur tähtsus kohtu väljasõiduistungitel, kohtuistungi läbiviimisel asutuses, ettevõttes, kolhoosis või külanõukogus, kus kuri-tegu toimus. Väljasõiduistungite suurele kasvatuslikule tähtsusele juhib kohtute tähelepanu NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. detsembri 1959. a. määrus nr. 5.

Kohtu väljasõiduistungite osatähtsus kriminaalasjade arutamisel suureneb pidevalt. 1960. a. kolme kvartali kokkuvõttes oli Eesti NSV rahvakohtute kõigist kohtuistungest väljasõiduistungeid ligi neli korda rohkem kui eelmise aasta samal ajavahemikul. Harju rajooni rahvakohus arutas näiteks 1960. a. esimesel poolel ühe kolmandiku kõigist kriminaalasjadest väljasõiduistungitel, Tartu rajooni rahvakohtus moodustasid väljasõiduistungid sama ajavahemiku jooksul arutatud kriminaalasjadest koguni üle poole. Oma väljasõiduistungi teeb kohus aegsasti teatavaks ja kindlustab töötajate arvuka osavõtu kohtuistungist. Väljasõiduistungeid organiseeritakse ka tsiviilasjades, mille arutamisel on suur kasvatuslik või profülaktiline tähtsus (töösajad, alimentide nõudmise asjad, kooselu võimatuks tegemise alusel korterist väljatõstmise asjad jne.).

Kohtuistungi ettevalmistamiseks lahendatavate küsimuste hulgas etendab kohtuistungi kasvatusliku toime tugevdamise seisukohalt olulist osa prokuröri kui riikliku süüdistaja ja kohtualuse kaitsja, samuti ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja kohtuistungist osavõtmise küsimus. Kohtuniku või kohtu korraldava istungi määrus prokuröri osavõtu vajalikkuse kohta kohtuistungist on viimasele kohustuslik. Prokurör toetab kohtu ees riiklikku süüdistust, võtab osa tõendite uurimisest, annab oma arvamuse kohtuliku arutamise ajal tekkivate küsimuste kohta ja esitab kohtule oma kaalutlused kohtualuse vastutuse ja tema suhtes kohaldatava karistuse küsimuses. Kohtualuse kaitsja kohustuseks on kasutada kõiki seaduses ettenähtud vahendeid kohtualuse kaitseks, aidata välja selgitada kõik süüdistatavat õigustavad või tema vastutust kergendavad asjaolud ning osutada süüdistatavale vajalikku juriidilist abi. Kaitsja osavõtt asja kohtulikust arutamisest on kohustuslik kõigis alaealiste asjades, samuti pimedate, kurtide

TRU Õigusteaduskonna

Kriminaalõiguse ja
-protsessi kateeder

17

ja teiste isikute asjades, kes oma puuduste tõttu ei ole suutelised ennast ise kaitsma, ning asjades, millest võtab osa riiklik süüdistaja või kus kohtualuste huvid on vastuolulised ja ühel kohtualustest on kaitsja.

Samaaegselt prokuröri ja kohtualuse kaitsja asja arutamise osavõtu küsimusega lahendab kohus ka ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja kohtuistungist osavõtu küsimuse. Kuna ühiskondlik süüdistaja ja ühiskondlik kaitsja esinevad kohtus ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindajatena ja volinikena, peab nende osavõtu kindlustamiseks kohtualuse süü ja vastutuse küsimus olema eelnevalt läbi arutatud vastava ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi koosolekul. Ühiskondlikul süüdistajal ja ühiskondlikul kaitsjal on kohtuistungil kõik täieõigusliku protsessiosalise õigused. Nende õiguste teostamisel on suur kasvatuslik ja profülaktiline tähtsus nii kohtualuse parandamise ja ümberkasvatamise kui ka kohtuistungil üldise kasvatusliku mõju tugevdamise seisukohalt.

Kriminaalprotsessi kasvatuslike ja profülaktiliste ülesannete täitmisel kuulub keskne koht asja kohtulikule arutamisele avalikul kohtuistungil. V. I. Lenin, kes on korduvalt juhtinud tähelepanu kohtu kasvatuslikele ülesannetele, eriti töötajate kasvatamisele töödistsipliini vaimus, kirjutab võitluses asjaajamise kuritegeliku venitamise vastu: «... põhimõtteliselt seisukohalt on tungivalt tarvilik selliseid asju mitte jätta bürokraatlike asutuste piiridesse, vaid viia avaliku kohtu ette, mitte niivõrd karmi karistuse pärast (võib-olla piisab noomitusest), vaid sellepärast, et teha asi avalikkusele teatavaks ja purustada üldine veendumus süüdlaste karistamatusest.»¹

Asjade arutamine on kõigis kohtutes avalik, välja arvatud juhud, kus see on vastuolus riikliku saladuse hoidmise huvidega või kui kohus oma motiveeritud määrusega tunnistab vajalikuks asja mitteavaliku arutamise alaealiste asjades või selleks, et vältida andmete avaldamist asjast osavõtvate isikute intiimelu kohta. Kohtu eesistuja on kohustatud asja kohtulikku arutamist juhtima suunas, mis tagab asja kõigi tehilolude täieliku, igakülgse ja objektiivse uurimise. Asja kohtulik arutamine toimub vahendituse,

¹ В. И. Ленин, Соч., т. XXIX, стр. 412, 2-е издание.

suulisuse ja katkestamatuse põhimõtete kohaselt, kusjuures kõigil protsessiosalistel on asja arutamisel võrdsed õigused. Kriminaalprotsessi kasvatusliku ja profülaktilise mõju tugevdamiseks peab kohus kohtulikul uurimisel selgitama mitte ainult kõik kuriteo sündmusega seoses olevad asjaolud, vaid ka süüdistatava isiksust iseloomustavad asjaolud, samuti asjaolud, mis soodustasid või võisid soodustada kuriteo toimepanemist.

Kõige tugevam kasvatuslik mõju on kohtuistungil kahtlemata kohtualusele. Seetõttu on asja arutamine kohtualuse puudumisel lubatud ainult siis, kui kohtualune viibib väljaspool NSV Liidu piire või hoidub kohtusse ilmumisest kõrvale.

Kohtuistungil kasvatuslik toime ei piirdu aga ainult kohtualusega. Hästi ettevalmistatud ja õigesti läbiviidud asja kohtulik arutamine mobiliseerib avaliku arvamuse võitlusse kuritegevuse vastu, aitab avastada kuritegevuse põhjusi ja tõstab kõigi kodanike valvsust igasuguste õiguserikkumiste väljajuurimisel meie ühiskonna elust. Oma kõnes, mis oli pühendatud NSV Liidu Ülemkohtu kümnendale aastapäevale, märkis M. I. Kalinin: «Kohus avaldab määratu suurt mõju mitte ainult neile, keda on võetud vastutusele, vaid ka juuresolijatele. Kohtunik, kes viib protsessi läbi-hästi, oskuslikult, parteiliselt õigesti, mõistab endale alati kindlustada ka hea kuulajaskonna. Inimesed tulevad teda kuulama, temalt õppima.»¹

Asja kohtuliku arutamise tulemused võtab kohus kokku kohtuotsuses. Ainult põhjendatud ja õiglasel kohtuotsusel on vajalik kasvatuslik mõju. Kui kohtualuse süü asja kohtulik arutamisel ei leidnud tõendamist, mõistetakse kohtualune õigeaks.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 43 põhjal võib kohus kuriteo toimepannud isiku karistusest vabastada, kui kohus tunnistab, et selle isiku laimatute käitumise ja töösse ausa suhtumise tõttu ei või teda asja kohtus arutamise ajaks pidada ühiskonnaohtlikuks.

Süüdimõistetule karistuse määramisel juhindub kohus seadusest ja oma sotsialistlikust õigusteadvusest. Kuna

¹ История советской прокуратуры в важнейших документах. Москва 1947, стр. 465.

seadus määrab ainult antud kuriteo eest ettenähtud karistuse liigi ja kohaldatava karistuse piirid (ülem- ja alamäär), siis tuleb kohtul karistuse kasvatuslikest ja profülaktilistest eesmärkidest lähtudes leida iga süüdlase suhtes õiglane karistus, mis vastab toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkusele, süüdlase isiksusele ja tema vastutust kergendavatele või raskendavatele asjaoludele. Erandlikke asjaolusid arvesse võttes on kohtul õigus määrata karistust ka alla seaduses ettenähtud alammäära või üle minna teisele, kergemale karistuse liigile.

Kui kohus, arvestades asja tehivolusid ja süüdlase isiksust, jõuab veendumusele, et karistuse ärakandmine süüdlase poolt ei ole otstarbekohane, on kohtul õigus süüdlast karistada tingimisi. Sel juhul kohus määrab, et kohtuotsust ei pöörata täitmisele, kui süüdimõistetu kohtu poolt määratud katseaja kestel ei pane toime uut samaliigilist või mitte vähem rasket kuritegu. Seejuures on kohtul õigus anda tingimisi süüdimõistetu sellekohase taotluse esitanud ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada. Kui tingimisi süüdimõistetu on oma käitumisega tõendanud, et ta on end parandanud, võib kohus pärast seda, kui vähemasti pool katseajast on möödunud, lühendada katseaega või alles jäänud katseaja tühistada.

Tingimisi süüdimõistmise kasvatuslik toime seisab karistuse hoiatavas mõjus. Kui tingimisi süüdimõistetu katseaja kestel paneb toime uue samaliigilise või mitte vähem raske kuriteo, liidab kohus selle uue kuriteo eest määratud karistusele kas täies ulatuses või osaliselt karistuse, mille kandmisest süüdimõistetu oli tingimisi vabastatud.

NSV Liidu Ülemkohus on korduvalt juhtinud kohtute tähelepanu tingimisi süüdimõistmise suurele kasvatuslikule tähtsusele isikute suhtes, kelle parandamine on võimalik vabadusekaotust või paranduslikku tööd kohaldamata. Seejuures rõhutab aga NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. detsembri 1959. a. määrus nr. 5 tingimisi süüdimõistetute üle järelevalve ja nende parandamiseks kasvatustöö teostamise vajadust.

Räpina rajooni rahvakohus karistas oma 16. juuni 1960. a. otsusega kohtualust kod. K-d sissemurdmise teel toimepandud kodanike isikliku omandi varguse eest üheaastase vabadusekaotusega, liites sellele karistusele üheaasta vabadusekaotust, mille kandmisest kohtualune oli

14. veebruaril 1958. a. kohtuotsusega tingimisi vabastatud, kuna viimane kuritegu oli toime pandud katseaja kestel. Asja kohtulikult arutamisel selgus, et kohtualune töötas alates 1958. a. aprillist Räpina sovhoosis, kusjuures tema käitumise üle aga mingit järelevalvet ei teostatud. Sovhoosi administratsioon iseloomustas kohtualust kui isikut, kes pidevalt alkoholi tarvitab ja töödistsipliini rikkus, kuid asja materjalidest ei nähtu, et kohtualuse töökoha administratsioon või ühiskondlikud organisatsioonid oleksid midagi ette võtnud kohtualuse parandamiseks ja ümberkasvatamiseks. Täiesti omapead jäetud kohtualune sattus uuesti kuritegevuse teele ja tuli ühiskonnast isoleerida.

Rida erinorme kehtib alaealiste asjade uurimise ja kohtuliku arutamise kohta, mille ülesandeks on arvestada nende asjade spetsiifikat ning tagada asja uurimise, arutamise ja otsustamise maksimaalne kasvatuslik mõju. Kõikides alaealiste asjades toimub kriminaal-asja ennekohtulik uurimine eeluurimise vormis, kusjuures kaitsja osavõtt eeluurimisel on NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 22 kohaselt lubatud juba alates süüdistuse esitamise momendist. Kui alaealist süüdistatakse koos täisealistega, siis eraldatakse tema süüdistuse asi tavaliselt eri toimikusse, kui see ei takista asja õiget ja täielikku uurimist.

Alaealiste asjade kohtulikult arutamisest on prokuröri osavõtt kohustuslik, samuti on kohustuslik ka alaealise kaitsja osavõtt kohtuistungist. Kohtul on NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 12 kohaselt õigus oma motiveeritud määrusega tunnistada alla 16-aastase alaealise asja kohtulik arutamine kinniseks. Kui kohus asja arutamise tulemusena jõuab järeldusele, et alaealist, kes pani toime mitte eriti suure ühiskonnaohtlikkusega kuriteo, saab parandada kriminaalkaristust kohaldamata, kohaldab ta alaealise suhtes kriminaalkaristuse asemel ühiskondliku, pedagoogilise või perekondliku mõjutamise vahendeid.

Kohtu poolt kohaldatava karistuse eesmärgiks ei ole füüsiliste kannatuste tekitamine või inimväärikuse alandamine. Loomulikult rakendatakse karistuse kohaldamise teel kuriteo toimepannud isiku suhtes riiklikku sundi — ta isoleeritakse teatud ajaks ühiskonnast, tema töötasust peetakse teatud protsent kinni ja arvatakse riigituludesse jne.,

kuid selle sunni kohaldamise põhieesmärgiks on süüdimõistetu parandamine ja ümberkasvatamine, nii tema kui ka teiste isikute poolt uute kuritegude toimepanemise ärahoidmine.

Keskne koht karistuse teostamisel kuulub süüdimõistetu tööalasele kasvatamisele. Kui süüdimõistetu oma eeskujuliku käitumise ja ausa suhtumisega töösse on tõendanud, et ta on end parandanud, võib kohus teda pärast poole karistusaja ärakandmist tingimisi enne tähtaega karistusest vabastada või karistuse ärakandmata osa asendada liigilt kergema karistusega, nagu seda ette näevad NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused. Isikut, kes kuriteo toimepanemise ajal oli noorem kui kaheksateistkümne aastane, võib kohus samadel tingimustel karistusest vabastada pärast vähemalt ühe kolmandiku karistusaja tegelikku ärakandmist.

Kriminaalseadus kaitseb nõukogude ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku omandit, kodanike isikut ja õigusi ning kogu sotsialistlikku õiguskorda kuritegelike rünnete vastu, kusjuures kriminaalkaristusi kohaldatakse ainult kohtuotsustega. Kriminaalasjade arutamise teel toimub seega karistuse või ühiskondliku mõjutamise vahendi kohaldamise küsimuse otsustamine isikute suhtes, kes on toime pannud ühiskonnale ohtlikke tegusid, toimub selliste isikute parandamine ja ümberkasvatamine. See on kahtlemata väga raske ning vastutusrikas ülesanne.

Täiesti ebaõige oleks aga kohtu kasvatuslike ja profülaktiliste ülesannete teostamist siduda ainult kriminaalasjadega ning alahinnata tsiviilasjade õige arutamise ja otsustamise tohutut kasvatuslikku mõju.

Tsiviilasjad moodustavad kohtus arutatavate asjade valdava enamuse ja nende osatähtsus suureneb pidevalt. Tsiviilasjade kohtuliku arutamise ja otsustamise teel kaitsakse kodanike, asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide varalisi õigusi, lahendatakse kodanikule suure tähtsusega elamu- ja tööõiguslikke konflikte, otsustatakse perekonnaõiguslikke küsimusi jne. Kõigi nende asjade arutamise ja otsustamise teel kasvatab kohus kodanikke nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise vaimus, oma lepinguliste kohustuste täitmise ja kaaskodanike seaduslike huvide austamise vaimus. Suur kasvatuslik ja profülaktiline tähtsus on tsiviilasjade arutamisel üksikute asu-

tuste ja ettevõtete töös esinevate puuduste ning õiguserikkumiste avastamise ja kõrvaldamise seisukohalt (tööõiguslike eeskirjade mittetäitmine, ohutus- või sanitaareeskirjade rikkumine asutuse administratsiooni poolt, varaliste väärtuste arvestamise ja järelevalve eeskirjade rikkumise juhud jne.).

Tsiviilasjade arutamise teel ei lahenda kohus ainult varalisi vaidlusi ning ei kaitse ainult varalisi õigusi. Veelgi suurem kasvatuslik tähtsus on tsiviilasjadel, mille otsustamisega lahendatakse peale varaliste vahelkordade ka kodanike isiklike õiguste kaitse küsimusi — abielulahutuse asjad, vaidlused laste kasvatamise küsimustes jne.

Arvestades tsiviilasjade arutamise kasvatuslikku tähtsust ja ühiskondlikku mõju, on meie viimase aja juriidilises kirjanduses üles tõstetud ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiivide esindajate osavõtu küsimus tsiviilasjade kohtulikust arutamisest ja tsiviilasjades kohtuotsuste täitmisest. Samuti näeb 1959. a. oktoobris avaldatud seltsimehelike kohtute uus tüüp-põhimääruse projekt ette mõningate tsiviilasjade arutamist seltsimehelikes kohtutes.

Nõukogude kohus on nõukogude seaduste ellurakendaja. Kohtu autoriteet ja õigusemõistmise kasvatuslik mõju olevad seega suurel määral sellest, kui järjekindlalt ja printsiipiaalselt kohus oma ülesandeid täidab. Juhuslikkus, kohtupraktika ebajärjekindlus seaduste tõlgendamisel või kohaldamisel kahjustab otseselt õigusemõistmise kasvatuslikku mõju. Suur kasvatuslik tähtsus on kohtu kõrgel töökultuuril — asjaajamise täpsusel, kohtuistungite õigeaegsel algusel, võitlusel igasuguse bürokratismi ja asjaarutamise venitamise vastu.

Nõukogude kohus on tõeline rahvakohus, kus õigusemõistmist teostavad rahva esindajad — rahva poolt valitud kohtunikud ja rahvakaasistujad ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiivide osavõtul. Nõukogude kohtu autoriteedi aluseks on tema ehituse tõeliselt demokraatlikud põhimõtted — kohtu koosseisu kollegiaalsus ja valitavus, rahvakaasistujate osavõtt õigusemõistmisest, ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtt asja kohtulikust arutamisest, ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiivide õigus võtta süüdlane oma käendusele või kohaldada õiguserikkuja suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendeid.

KOHTU KOOSSEISU VALITAVUS JA RAHVAKAAS- ISTUJATE OSAVÕTT ÕIGUSEMÕISTMISEST

Nõukogude kohus on kollegiaalne organ — kõikide asjade arutamine nõukogude kohtus toimub kolleegiaalselt, kolmeliikmelises koosseisus, kusjuures asjade arutamise ja otsustamisest esimese astmena võtavad alati osa rahvakaasistujad. Nii kohtunikud kui ka rahvakaasistujad on valitavad ja vastutavad oma töö eest oma valijate või neid valinud organi ees, kellel on õigus neid ennetähtaegselt ära kutsuda. Kohtu koosseisu kollegiaalsuse ja valitavuse põhimõte, samuti rahvakaasistujate õigusemõistmisest osavõtu põhimõte kehtib kõigi NSV Liidu kohtute suhtes, alates rahvakohtust ja lõpetades NSV Liidu Ülemkohtuga.

Kohtu koosseisu valitavus on suure poliitilise tähtsusega demokraatlik põhimõte, mis kindlustab kohtu koosseisu vastavuse rahva tahtele. Nõukogude kohtunik on rahva volinik ja esindaja. Kodanlikes riikides kohtunikke tavaliselt ei valita, vaid nimetatakse ametisse. Nii nimetas näiteks kodanliku Eesti viimase põhiseaduse kohaselt president oma nn. eriõiguse alusel ametisse kõik kohtunikud alates jaoskonnakohtunikust ja lõpetades kõige kõrgema kohtu — riigikohtu liikmetega. Loomulikult ei olnud nii viisi ametisse määratud kohtunikul mingit vastutust rahva ees. Presidendi poolt ametisse nimetatud kohtunik oli mitte rahva, vaid presidendi volinik, kellelt ta oma ameti sai.

Nõukogude Liidus on kõik kohtunikud valitavad. Kõrgemate kohtute koosseis — kohtu liikmed ja rahvakaasistujad — valitakse töörahva saadikute nõukogude või ülemnõukogude poolt, kohtusüsteemi põhilüli — rahvakohtu koosseis aga vahetult rahva poolt.

Kohtunike ja rahvakaasistujate valimise kord Eesti NSV-s on määratud Eesti NSV kohtukorralduse seadusega. Vastavalt Eesti NSV Konstitutsiooni paragrahvile 81 ja Eesti NSV kohtukorralduse seadusele valitakse rajoonide (linnade) rahvakohtute rahvakohtunikud rajooni (linna) kodanike poolt üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel viieks aastaks. Rajoonide (linnade) rahvakohtute rahvakaasistujad valitakse kaheks aastaks tööliste, teenistujate ja kolhoosnikute üldkoosolekutel nende töö- või elukoha järgi ning sõjaväelaste üldkoosolekutel väeosade järgi. Eesti NSV Ülemkohtu koos-

seis (kohtu liikmed ja rahvakaasistujad) valitakse viieks aastaks Eesti NSV Ülemnõukogu poolt. Kohtunikuks või rahvakaasistujaks võib valida iga NSV Liidu kodaniku, kes on saanud valimiste päevaks 25-aastaseks.

Rajoonide (linnade) rahvakohtud moodustatakse kõigis maa- ja linnarajoonides, samuti rajoonilise jaotuse vabariikliku alluvusega linnades. Rahvakohtunike ja rahvakaasistujate arvu iga rajooni (linna) rahvakohtus määrab kindlaks Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium Eesti NSV Ülemkohtu esimehe esildusel. Olenevalt kohtu tööpiirkonna suuruselt kuulub rahvakohtu koosseisu 1—5 rahvakohtunikku ja 75—375 rahvakaasistujat. Kokku tuleb näiteks Eesti NSV-s tegutsevas kolmekümnes rahvakohtus 1960. a. detsembris valimisele 58 rahvakohtunikku ja 4350 rahvakaasistujat.

Rahvakohtute valimised on üldised — rahvakohtunike ja rahvakohtute rahvakaasistujate valimistest võivad osa võtta kõik Eesti NSV territooriumil elunevad ja 18-aastaseks saanud NSV Liidu kodanikud, olenemata rassilisest ja rahvuslikust kuuluvusest, soost, usutunnistusest, haridusest, paiksusest, sotsiaalsest päritolust, varanduslikust seisundist ja endisest tegevusest. Valimistest ei saa osa võtta ainult isikud, kes on seadusega ettenähtud korras tunnistatud nõdrameelseks.

Kõik valijad võtavad rahvakohtute valimistest osa võrdsetel alustel ja igal kodanikul on valimistel ainult üks hääl.

Kuni 25. detsembri 1958. a. NSV Liidu, liidu- ja auto- noomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse aluste vastuvõtmiseni kehtinud korra kohaselt valiti kogu rahvakohtu koosseis — rahvakohtunik ja rahvakaasistujad — valimisringkondade järgi, mille moodustasid rahvakohtu tegevuspiirkonnad, kusjuures nii kohtuniku kui ka kaasistujate volituse kestus oli kolm aastat. 25. detsembri 1958. a. kohtukorralduse seadusandluse alused ja nendega kooskõlas kehtestatud uus Eesti NSV kohtukorralduse seadus kaotavad rahvakohtute jaoskondade süsteemi ja asendavad selle ühtse rajooni (linna) rahvakohtuga, pikendades ühtlasi rahvakohtunike volitusi viiele aastale ja kehtestades uue rahvakaasistujate valimise korra töötajate üldkoosolekute poolt nende töö- või elukoha järgi.

Toimunud reform võimaldab rahvakohtute tööd paremini organiseerida ja luua veelgi tihedamad sidemed rahvahul-

kadega. Rahvakohtunik õpib paremini tundma oma kohtu tegevuspiirkonda, loob tihedamad sidemed ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiividega ning tõstab sel teel kohtu kasvatusliku ja profülaktilise töö kvaliteeti. Üldsuse esindajaiks kohtus on eelkõige rahvakaasistujad, kes kohtusse oma ülesannete täitmisele tulevad tööpinkide tagant käitistest ja kolhoosipõldudelt. Rahvakaasistujate valimine vahetult töötajate üldkoosolekute poolt ja nende volituste lühendamine kahele aastale kindlustab rahvakaasistujate parema kontakti oma valijatega, võimaldab kollektiivil esitada rahvakaasistujate kandidaatideks isikuid, keda kollektiiv hästi tunneb ja usaldab selleks vastutusrikkaks tööks, tõstes samaaegselt rahvakaasistujate vastutust ja autoriteeti.

Üldkoosolekud rahvakaasistujate valimisteks kutsutakse kokku töötajate ühiskondlike organisatsioonide ja ühingute — parteiorganisatsioonide, ametiühingute, kooperatiivsete organisatsioonide, noorsoo-organisatsioonide ja kultuuriühingute poolt. Valijate üldkoosolekud nende elukoha järgi kutsutakse kokku rajoonide, linnade, alevite ja külade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede poolt. Üldkoosoleku aeg ja koht tuleb valijatele teatavaks teha vähemalt kolm päeva enne koosolekut.

Üldkoosolekud on otsustusvõimelised, kui nendest võtab osa enamik valijaist. Üldkoosoleku juhatamiseks valitakse juhatus. Rahvakaasistujateks valituks loetakse isikud, kes said häälteenamuse teistega võrreldes ning rohkem kui poole üldkoosolekust osavõtnud valijate häältest.

Oma õigusi teostavad kohtunikud ja rahvakaasistujad valijate volinikena. Valijatel on õigus kohtunikelt ja rahvakaasistujatelt volitused ära võtta nende ennetähtaegse ärakutsumise teel. Samuti näeb seadus ette, et rahvakohtunikud on kohustatud oma valijatele süstemaatiliselt aru andma oma ja rahvakohtu tööst. Analoogiline kohustus peaks kehtima ka rahvakaasistujate suhtes, kuigi seda Eesti NSV kohtukorralduse seadus otseselt ette ei näe. Rahvakaasistujate aruanded neid valinud töötajate kollektiivide üldkoosolekuil suurendavad üldsuse osavõttu kohtu tööst, aitavad kaasa nõukogude õiguse ja sotsialistliku õigusemõistmise teostamise meetodite populariseerimisele ja tõstavad rahvakaasistujate töö kvaliteeti.

Rahvakaasistujatel on oma kohustuste täitmise ajal kohtus kõik kohtuniku õigused. Rahvakaasistujad kutsutakse oma kohustuste täitmisele kohtutes järgemööda ja kokku mitte kauemaks kui kaheks nädalaks aastas, välja arvatud juhud, kui selle tähtaja pikendamist tingib vajadus viia lõpule kohtuasja arutamine, mida oli alustatud nende osavõtul. Rahvakaasistujatele, kes on töölised või teenistujad, säilitatakse nende töötasu kohtus oma kohustuste täitmise ajaks, kuna rahvakaasistujatele, kes ei ole töölised ega teenistujad, tasutakse kulud, mis on seotud nende kohustuste täitmisega kohtus.

Rahvakaasistujad võtavad kohtu koosseisu liikmetena osa kõikide kohtuasjade arutamisest ja otsustamisest esimese astme kohtus, s. o. selles kohtus, kus toimub kriminaal- või tsiviilasja otsustamine. Ükski kohtuotsus ei saa seega astuda seaduse jõusse, kui tal puuduvad kahe rahvakaasistuja allkirjad. Kõikide küsimuste otsustamine asja arutamisel toimub kollegiaalselt, kohtu koosseisu kuuluvate isikute poolt hääletamise teel, kusjuures kohtu koosseisu liikmed on võrdõiguslikud ja neil igaühel on ainult üks hääl. Kuna kaks rahvakaasistujat moodustavad kohtu kolmeliikmelise koosseisu puhul enamuse, siis kujuneb näiteks kohtuniku ja rahvakaasistujate seisukohtade erinevuse korral kohtu seisukohaks mitte kohtuniku, vaid rahvakaasistujate arvamus. NSV Liidu Ülemkohus jälgib rangelt kohtu koosseisu kollegiaalsuse ja kõigi kohtu koosseisu liikmete võrdõiguslikkuse põhimõtete täitmist kohtute poolt. Nende nõuete rikkumine toob alati kaasa otsuse tühistamise ja asja saatmise uueks kohtulikuks arutamiseks.

Asja arutamiseks ettevalmistamisel ja kohtulikul arutamisel on kohtunikul kui kohtu eesistujal õigus teostada mõningaid toiminguid ainuisikuliselt, ilma rahvakaasistujate osavõtuta, kuid kõik need toimingud on ainult korraldava või ettevalmistava iseloomuga ning ei või puudutada asja sisu. Nii võib näiteks kohtunik, kui ta nõustub prokuröri poolt kinnitatud süüdistuskokkuvõtte seisukohtadega süüdistatava kohtu alla andmise küsimuses, ainuisikuliselt oma määrusega otsustada süüdistatava kohtu alla andmise. Kui aga kohtunik ei nõustu süüdistuskokkuvõtte järeldustega või kui on vaja muuta süüdistatava suhtes valitud tõkendit (näiteks tühistada tema suhtes tõkendina

valitud vahistamine), kuulub asi läbivaatamisele kohtu korraldaval istungil rahvakaasistujate osavõtul.

Toome teise näite. Kehtiva korra kohaselt juhib kohtuistungi käiku kohtu eesistuja, kes peab tagama asja täieliku, igakülgse ja objektiivse uurimise ning tõe avastamise, kõrvaldades asja kohtulikust arutamisest kõik, mis ei käi arutatava asja kohta. Sellest seaduse nõudest tulenevalt on rahvakohtunikul kui kohtu eesistujal asja arutamise käigus õigus peatada prokuröri või protsessiosalisi, kes kalduvad kõrvale arutatava asja sisust või esitavad tunnistajatele küsimusi, mis ei käi arutatava asja kohta. Kui aga prokurör või protsessiosaline (kohtualune, kohtualuse kaitsja, kannatanu jne.) kohtu eesistuja sellise korralduse või küsimuse mahavõtmise vastu protestib, lahendatakse küsimus kogu kohtu koosseisu poolt kollegiaalselt.

Kohtu koosseisu täieõiguslike liikmeina on rahvakaasistujail võimalik aktiivselt osa võtta kohtuistungil asja arutamisest ainult siis, kui nad on end selleks vajalikult ette valmistanud. Vastavalt sellele tuleb kõigil rahvakaasistujail neile korraldatavatest loengutest, seminaridest ja konsultatsioonidest osa võtta ning omandada põhiteadmised kõige olulisemates juriidilistes küsimustes, mis on seoses nende osavõetuga õigusemõistmise teostamisest, ja end sellel alal pidevalt täiendada.

Rahvakaasistujate asja arutamisest ja otsustamisest osavõtu aktiivsuse tõstmise seisukohalt on suur tähtsus sellel, et rahvakaasistujad arutatavate asjade materjalidega enne kohtuistungit põhjalikult tutvuksid. Seetõttu tuleb rahvakaasistujad oma kohustuste täitmisele kohtusse kutsuda mitte alles istungi ajaks, vaid sellise arvestusega, et neile oleks tagatud vajalik aeg toimikuga tutvumiseks asjas, mille arutamisest ja otsustamisest nad osa võtavad.

Suur tähtsus on ka sellel, et oma kohustuste täitmisest kohtu koosseisu liikmeina võtaksid osa kõik rahvakaasistujad, kes on valitud vastava kohtu koosseisu. Vastavalt sellele kutsuvad rahvakohtud rahvakaasistujaid asjade arutamisest osa võtma kindla graafiku alusel, mis kindlustab kõigi valitud rahvakaasistujate osavõtu õigusemõistmise teostamisest.

Kellelgi ei ole õigust takistada rahvakaasistujat oma kohustuste täitmisel ning asutuste ja ettevõtete administ-

ratsioonil, kolhoosi juhatusel jne. tuleb rahvakaasistujaks valitud töötajale anda vaidlusteta võimalus osa võtta kohtu tööst. Rahvakaasistujatel tuleb arvestada, et nende mitteilmumine või mitteõigeaegne ilmumine kohustuste täitmisele kohtus kahjustab kohtute korrapärasest tööd ja raiskab kõigi nende kodanike aega, kes olid kohtuistungile kutsutud asjaosalistena, tunnistajatena, ekspertidena jne.

Rahvakaasistuja ei saa arutatava asja otsustamisest osa võtta ainult sel juhul, kui ta kuulub taandamisele kui isik, kes võib olla huvitatud asja lahendamisest. Rahvakaasistuja on kohustatud asja arutamisest taanduma või ta kuulub taandamisele protsessiosaliste taotlusel: 1) kui ta on protsessiosaliseks või mõne protsessiosalise sugulane; 2) kui ta ise või mõni tema sugulane on huvitatud asja tulemustest; 3) kui ta on asjast osa võtnud tunnistajana, eksperdina, juurdluse teostajana, uurijana, süüdistajana, kaitsjana ja kannatanu või tsiviilhageja huvide esindajana; 4) kui ta samas asjas kuulus kohtu koosseisu, kelle otsus tühistati kõrgema kohtu poolt; 5) kui ta on mõne kohtu koosseisu kuuluva isiku sugulane ja 6) kui protsessiosalised esitasid asjaolusid, mis tekitavad kahtlust rahvakaasistuja erapooletuses.

Rahvakaasistuja töö on austav ja vastutusrikas. Rahvakaasistujal peab olema mitte ainult juriidiline, vaid ka moraalne õigus oma kaaskodanike üle kohut mõista. Rahvakaasistuja, kes kohtu koosseisu liikmena Nõukogude riigi nimel teostab õigusemõistmist, peab kogu oma tööga näitama, et ta väärrib rahva usaldust, kelle esindajana ja volinikuna ta tegutseb.

1957. a. detsembris toimunud rahvakohtute valimistel valiti Eesti NSV-s 42 rahvakohtu koosseisu 4439 rahvakaasistujat, 1960. a. detsembris valitakse 30 kohtu koosseisu 4350 rahvakaasistujat. Siit näeme, et kuigi rahvakohtute jaoskondade süsteemilt ühtse rajooni (linna) rahvakohtute süsteemile üleminekuga on tunduvalt vähenenud kohtute arv, ei ole aga rahvakaasistujate arvus olulist muudatust toimunud — iga kohtu koosseisu kuulub edaspidi märksa suurem arv rahvakaasistujaid.

1957. a. valitud rahvakaasistujate koosseis iseloomustab kujukalt meie kohtu tõeliselt rahvalikku olemust. Valitud rahvakaasistujaist oli 44% naisi ja 56% mehi, 36% vali-

tuist olid NLKP liikmed või liikmekandidaadid, 64% parteitud. Oma elukutselt olid valitud rahvakaasistujaist 26% töölised, 19% kolhoosnikud, 51% teenistujad ja 4% pensionärid, õpilased või kodused. Valituist oli 11% kõrgema haridusega ja 33% keskharidusega.

Tuhanded rahvakaasistujad toovad rahvakohtusse oma elukogemused ja teadmised ning rakendavad neid kohtunikele õigusemõistmise teostamisel. Rahvakaasistujate kui ühiskonna esindajate osavõtt aitab kriminaal- ja tsiviil-asjade arutamisel õiguslikke küsimusi otsustada rahva laiaide hulkade sotsialistliku õigusteadvuse alusel, tõstab kohtuistungil kasvatuslikku ja profülaktilist mõju ning kindlustab arutatavas asjas õige ja õiglase kohtuotsuse tegemise.

ÜHISKONDLIKU SÜÜDISTAJA JA ÜHISKONDLIKU KAITSJA OSAVÕTT ASJA KOHTULIKUST ARUTAMISEST

Ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja esimeine kriminaalasjade arutamisel on ühiskonna osavõtu vorm õigusemõistmise teostamisest, mille osatähtsus pidevalt suureneb. Ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaitsjate osavõtu asja kohtulikust arutamisest näevad ette 25. detsembri 1958. a. NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse alused, mille § 15 määrab, et NSV Liidu ja liiduvabariikide seadusandlusega kindlaksmääratud korras võivad ühiskondlikku süüdistust ja kaitset kohtus teostada ühiskondlike organisatsioonide esindajad. Analoogilise sisuga normi näevad ette ka NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused (§ 41).

Ühiskondlike süüdistajate, samuti aga ühiskondlike kaitsjate osavõtt kriminaalasjade kohtulikust arutamisest ei ole uudne nähtus, mida nõukogude protsessiõiguse ajalugu ei oleks varem tundnud. Küll on see õiguslik instituut kaasajal aga omandanud uue sisu ja erilise tähtsuse ühiskonna osavõtu vormina õigusemõistmise teostamisest.

Ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaitsjate osavõttu kriminaalasjade arutamisest tundis nõukogude kri-

minaalprotsess juba nõukogude võimu algaastail, enne riiklikku süüdistajat ja ametlikku kaitsjat. Nii kasutab terminit «ühiskondlik süüdistaja» 19. detsembri 1917. a. revolutsiooniliste tribunalide instruksioon ja 1920. a. rahva-kohtu määrustik näeb ette ametiühingute õiguse saata oma esindajana kriminaalasjast osa võtma ühiskondlikke süüdistajaid. Nõukogude prokuratuuri ja advokatuuri rajamise järel 1922/23. aastal ühiskondlike süüdistajate, eriti aga ühiskondlike kaitsjate osa protsessis väheneb. Ühiskondlike süüdistajatena hakatakse kohtutes lubama esineda mitte ühiskondlike organisatsioonide täievolilisi esindajaid, vaid isikuid prokuratuuri orderi kui prokuröri volituse alusel ja ainult siis, kui nad ühiskondlike süüdistajatena olid prokuratuuris arvel. Ühiskondlikest süüdistajatest kujunes teatav prokuratuuri kaadri reserv, kes abistas prokuröri riikliku süüdistuse teostamisel kohtus, esinedes kohtuis-tungil kas prokuröri kõrval või tema asemel. Ühiskondlike süüdistajate sidemed ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiividega aga katkesid.

Uue sisu ja tähtsuse omandab ühiskondliku süüdistuse ja kaitse instituut seoses partei XXI kongressi otsustega ühiskonna osavõtu suurendamise kohta võitlusest kuritegevuse vastu. Lähtudes kohtukorralduse ja kriminaalkoh-tumenetluse üleliiduliste aluste eeskirjadest ühiskondliku süüdistuse ja kaitse lubatavuse kohta, hakkavad nõuko-gude kohtud ikka suuremat tähelepanu pöörama ühiskond-liku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtule kohtuis-tungist. Seoses kohtu kasvatuslike ja profülaktiliste üles-annete täitmisega juhib NSV Liidu Ülemkohtu pleenum oma 19. juuni 1959. a. määruses nr. 3 kohtute tähelepanu vajadusele suurendada kohtuliku tegevuse kasvatuslikku osa ja arutada suurt ühiskondlikku tähtsust omavaid asju kohtuprotsessidel ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtul. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. det-sembri 1959. a. määrus nr. 5 soovitab kohtutel laiemalt selgitada ühiskondlikele organisatsioonidele nende õigusi ja korda ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaits-jate määramisel kriminaalasjade arutamisest osavõtmi-seks. Lähemalt sätib ühiskondliku süüdistaja ja ühiskond-liku kaitsja kriminaalasjade kohtulikust arutamisest osa-võtu küsimust NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2.

Kohtukorralduse aluste § 15 ja kriminaalkohtumenetluse aluste § 41, mis käsitlevad ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaitsjate osavõttu kriminaalasjade kohtulikust arutamisest, räägivad ainult ühiskondlike organisatsioonide esindajatest kui ühiskondlikest süüdistajatest või kaitsjatest. Tegelikult saadavad ühiskondlikke süüdistajaid ja kaitsjaid kohtuistungist osa võtma mitte ainult ühiskondlikud organisatsioonid, vaid ka töötajate kollektiivid. Selline praktika on täiesti seaduspärane. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 38 kohaselt on näiteks mitte ainult ühiskondlikel organisatsioonidel, vaid ka töötajate kollektiividel õigus esitada kohtule süüdlase tingimisi süüdimõistmise ja oma kasvatada võtmise taotlusi. Järelikult peab ka sellise taotluse esitanud töötajate kollektiivil olema õigus saata kohtusse oma esindaja — ühiskondlik kaitsja, kes kohtuistungil kollektiivi taotlust toetab. Eelneva kohaselt on kahtlemata õige kohtute praktika, et ühiskondlike süüdistajatena või ühiskondlike kaitsjatena võib kohtu määrusega lubada asja kohtulikust arutamisest osa võtta nii ühiskondlike organisatsioonide kui ka töötajate kollektiivide esindajaid.

Ühiskondlik süüdistaja või ühiskondlik kaitsja on ühiskonna — ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindaja kohtuistungil. Tema esinemiseks kohtus peab järelikult olema ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi otsus, mis tuleb esitada kohtule ja võtta toimikusse. Ettevõtte või asutuse administratsiooni taotlusel ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja lubamine asjast osa võtta ei ole aga seadusega põhjendatud. Samuti ei ole põhjendatud ühiskondliku süüdistaja või kaitsja lubamine ühiskondliku organisatsiooni esimehe (näiteks ametiühingu komitee esimehe) või ainult grupi töötajate taotlusel, kelle seisukoht ei tarvitse kajastada ühiskondliku organisatsiooni või kogu töötajate kollektiivi arvamust.

Kuna ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja saatmine kohtusse peab põhinema ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi arvamusel, siis ei ole õige, kui ühest ja samast organisatsioonist või kollektiivist ühe kohtualuse suhtes saadetakse nii ühiskondlik süüdistaja kui ka ühiskondlik kaitsja, nagu sellele otseselt juhib tähelepanu NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a.

määrus nr. 2. Küll võib ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv asjas, kus tegemist on mitme kohtualusega, saata ühe kohtualuse suhtes asjast osa võtma ühiskondliku süüdistaja, teisele või teistele kohtualustele aga ühiskondliku kaitsja. Kuid ka ühe kohtualusega kriminaal-asjas võivad ühest ja samast kohtuistungist osa võtta nii ühiskondlik süüdistaja kui ka ühiskondlik kaitsja — eeldusel aga, et nad on saadetud erinevate ühiskondlike organisatsioonide või töötajate kollektiivide poolt.

Ühiskondlikku süüdistajat või ühiskondlikku kaitsjat lubatakse asja kohtulikust arutamisest osa võtta kohtu määruse põhjal. Seaduse kohaselt on kohtul seejuures õigus, mitte aga kohustus lubada neil asja kohtulikust arutamisest osa võtta, kuid kohtu keeldumine ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja osavõtu lubamise kohta peab olema põhjendatud ja vastavas määrukses motiveeritud. Selliseks keeldumiseks võib anda alust näiteks asjaolu, et ühiskondlik süüdistaja või kaitsja ei esinda ühiskondlikku organisatsiooni või töötajate kollektiivi, et ühe ja sama organisatsiooni või kollektiivi poolt on ühe ja sama kohtualuse suhtes esitatud nii ühiskondliku süüdistuse kui ka ühiskondliku kaitse taotlus jne. Kohtul tuleb keelduda leatud konkreetse isiku osavõtu lubamisest ühiskondliku süüdistajana, kui ta leiab, et see isik ühiskondliku süüdistajana kuulub taandamisele.

Keila rajooni rahvakohus arutas 27.—28. aprillil 1960. a. Keila haigla autojuhi K. süüdistuse asja liikluseeskirjade kuritegelikus rikkumises, mille tagajärjel oli toimunud inimõnnetustega avariid. Asja arutamisest võttis ühiskondliku süüdistajana osa haigla peaarsti asetäitja administratiiv-majandusalal, kuigi juba asja ennekohtulikul uurimisel tehti tehnilise ekspertiisi teostamise teel kindlaks, et süüdistatava poolt liikluseeskirjade rikkumist ja toimunud avariid soodustas asjaolu, et temale oli juhitud auto võõras ja et haigla administratsioon ei olnud teda seaduses ettenähtud korras selle auto juhtimisvõtete ja iseärasustega tutvustanud. Asja kohtulikult arutamisel esitas kohtualuse kaitsja haigla peaarsti asetäitja kui ühiskondliku süüdistaja vastu taanduse, kuna viimane oli isikuks, kes oleks pidanud kohtualust masinaga tutvustama, ja taotles peaarsti asetäitja ülekuulamist tunnistajana. Rahvakohus jättis aga ekslikult kaitsja põhjendatud taotluse rahulda-

mata, kuigi oli ilmne, et ühiskondliku süüdistajana ei saa asja arutamises osa võtta isik, kelle suhtes esitati asjaolusid, mis tekitasid kahtlust tema erapooletuses. Ühiskondlik süüdistaja oleks tulnud taandada, kuna ühiskondliku süüdistaja kui protsessiosalise suhtes kehtivad samad taandamise alused, mille põhjal kuulub taandamisele asjast osavõttev prokurör.

Kuigi ühiskondlikul süüdistajal ja ühiskondlikul kaitsjal on asja kohtulikul arutamisel kõik täieõigusliku protsessiosalise õigused, ei või ühiskondlikku süüdistajat samastada prokuröriga ja ühiskondlikku kaitsjat — kohtualust kaitsva advokaadiga.

Kohtukorralduse ja kriminaalkohtumenetluse üleliidulised alused räägivad ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtust kohtu tööst või asja kohtulikust arutamisest. Järelikult ei või ühiskondlik kaitsja osa võtta asja eeluurimisest. Ka kohtuistungil ei asenda ühiskondlik kaitsja kohtualuse kaitsjana advokaati. Kui kohtualune, kellele ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv on saatnud ühiskondliku kaitsja, taotleb endale kaitsjana ka advokaati, tuleb selline taotlus rahuldada. Samuti on advokaadi kui kaitsja esinemine kohustuslik asjades, kus on ette nähtud kohustuslik kaitse (alaealiste asjad, pimedate, kurtide ja teiste isikute asjad, kes oma puuduste tõttu ei ole suutelised ise teostama oma õigust kaitsele jne.), kuigi asjast juba võtab osa ühiskondlik kaitsja.

Meie erialases kirjanduses on tekitanud vaidlusi küsimus, kas kaitsja esinemine on kohustuslik ainult nendes asjades, kus süüdistajana esineb riiklik süüdistaja või ka ühiskondliku süüdistaja esinemise korral. Eesti NSV territooriumil kehtiva kriminaalprotsessi koodeksi § 55, mis määrab kaitsja kohustusliku osavõtu, räägib ainult neist asjadest, millest võtab osa süüdistaja, piiramata seda üksnes riikliku süüdistajaga, kuigi sama koodeksi § 50 kohaselt süüdistajatena võivad esineda ka näiteks ametiühingute volinikud ja teised isikud. Lisaks sellele tuleb arvestada, et kaasajal omab ühiskondlik süüdistaja kõik protsessiosalise õigused asja kohtulikul arutamisel ja seetõttu võib täielikult asendada riiklikku süüdistajat. Järelikult tundub olevat õige, kui kaitsja esinemine on kohustuslik ka ühiskondliku süüdistaja esinemise korral.

Teatavasti ei ole advokaadil õigus loobuda endale võetud kohustustest kaitsta süüdistatavat, kuna selline loobumine oleks vastuolus seadusega, mis kindlustab süüdistatavale kaitse õiguse. Teistsugune on olukord ühiskondliku kaitsjaga, kellel ei lasu seaduslikku kohustust kaitsta süüdistatavat. Järelikult peab ühiskondlikul kaitsjal olema õigus kaitsest loobuda, kui ta leiab, et asja kohtuliku uurimise tulemused ei ole kooskõlas temale ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi poolt antud volitusega taotleda kohtualuse karistamist ainult tingimisi, tema andmist ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele jne.

Mis puutub küsimusse, kas kohtualusel on õigus ühiskondlikust kaitsjast loobuda, siis on ka selle küsimuse suhtes meie õigusosalases kirjanduses lahkavamisi. Seadus ei piira süüdistatava õigust loobuda kaitsjast ainult advokaadi kui kaitsjaga. Kuna nõukogude õigusele on võõras sundusliku kaitsja instituut, tuleb tunnistada, et kaitsjast loobumise õigus kehtib ka ühiskondliku kaitsja suhtes, kuigi viimane võtab protsessist osa ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindajana. Kohtualuse poolt ühiskondlikust kaitsjast loobumine ei takista loomulikult riikliku või ühiskondliku süüdistaja, samuti teiste kohtualuste kaitsjate osavõttu asjast.

Kui taotlus ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja asjast osavõtu kohta esitati enne süüdistatava kohtu alla andmise küsimuse otsustamist, otsustab ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja asja arutamise osavõtu lubamise koos kohtualuse kohtu alla andmisega kohtunik ainuisikuliselt või kohus oma määrusega kohtu korraldaval istungil. Alates ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja osavõtu lubamise momendist on ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindajal kõik täieõigusliku protsessiosalise õigused: õigus tutvuda toimikuga, õigus esitada täiendavaid tõendeid, taotlusi, taandusi jne.

Ühiskondlikud süüdistajad ja ühiskondlikud kaitsjad ei oma tavaliselt juriidilist ettevalmistust ega kogemusi kohtus esinemiseks. Vastavalt sellele määrabki NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2, et kohtud peavad ühiskondlikele süüdistajatele ja ühiskondlikele kaitsjatele selgitama nende protsessuaalsed õigused

ja kindlustama neile kõik võimalused oma õiguste teostamiseks.

Asja kohtulikul arutamisel on ühiskondlikul süüdistajal ja ühiskondlikul kaitsjal kõik iseseisva protsessiosalise õigused. Neil on õigus osa võtta kõigi tõendite uurimisest ja õigus esitada omapoolseid tõendeid, neil on õigus avaldada kohtus taotlusi ja taandusi ning õigus osa võtta kohtulikust vaidlusest, esitades oma kaalutlusi nii süüdistuse tõendatuse kui ka kohtualuse teo suhtes kohaldatava seaduse ja kohtualuse karistuse küsimustes. Kuna ühiskondlik süüdistaja ja ühiskondlik kaitsja on ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi liikmed, kuhu kuulub või kuulub kohtualune, siis on nende esmaseks kohustuseks anda kohtualuse teo ja isiku kohta selle organisatsiooni või kollektiivi ühiskondlik hinnang, iseloomustada kohtualuse käitumist nii tööil kui ka väljaspool seda, tema suhtumist oma ühiskondlikesse kohustustesse, vahekorda kaastöötajatega jne. Kui ühiskondlik süüdistaja või ühiskondlik kaitsja leiab, et asja kohtuliku uurimise tulemused ei ole vastuolus tema volitusega süüdistada või kaitsta kohtualust ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindajana, tuleb tal kohtulike vaidluste käigus seda motiveerida ja näidata, miks ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv taotleb kohtualuse süüdimõistmist ja karistamist või, vastupidi, tema õigegismõistmist või temale kergema karistuse määramist, karistamist tingimisi jne. Kui ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv taotleb kohtualuse võtmist oma käendusele, tuleb ühiskondlikul kaitsjal ühtlasi näidata, missugused võimalused on organisatsioonil või kollektiivil kohtualuse parandamiseks ja ümberkasvatamiseks.

Meie õigusalasest kirjanduses esines veel mõni aeg tagasi seisukoht, mille kohaselt ühiskondlikul süüdistajal ja ühiskondlikul kaitsjal ei tuleks tegelda asja kohtulikul arutamisel juriidiliste küsimustega — kuriteo kvalifikatsiooni ja kohtualuse karistusmäära küsimustega. Nende seisukohtade ebaõigsus on ilmne. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 38 kohaselt on kõik asja kohtuliku arutamise osalised võrdõiguslikud, kusjuures alused ei tee vahet riikliku süüdistaja ja ühiskondliku süüdistaja, advokaadi kui kaitsja ja ühiskondliku kaitsja vahel. Oma sõnavõttudes võivad ühiskondlik süü-

distaja ja ühiskondlik kaitsja kohtuistungil puudutada ka juriidilisi küsimusi, kui nad seda vajalikuks peavad. Mingesugust sellist «tööjaotust» riikliku ja ühiskondliku süüdistaja või ametliku ja ühiskondliku kaitsja vahel, mille kohaselt esimesed oma sõnavõttus käsitlevad juriidilisi küsimusi ja teised ühiskondlikke küsimusi, ei ole ega saagi olla, sest kohtualuse käitumise juriidilist kvalifitseerimist ei ole võimalik eraldada selle käitumise ühiskondlikust hinnangust.

Mõningaid probleeme on tekitanud riikliku süüdistaja ja ühiskondliku süüdistaja, samuti aga ka ametliku kaitsja ja ühiskondliku kaitsja sõnavõttude järjekorra küsimus kohtulikel vaidlustel. Mõnikord osutub otstarbekamaks lasta enne esineda riiklikul süüdistajal ja siis ühiskondlikul süüdistajal, mõnikord jälle ümberpöörduvalt. Analoogiline on olukord ametliku kaitsja ja ühiskondliku kaitsja sõnavõttude järjekorraga. Praktikas on kujunenud kord, mille kohaselt riikliku süüdistaja ja ühiskondliku süüdistaja sõnavõttude järjekorra kohtulikel vaidlustel määrab kindlaks kohus, olles ära kuulanud riikliku süüdistaja ja ühiskondliku süüdistaja arvamuse selles küsimuses. Samas korras toimub ametliku kaitsja ja ühiskondliku kaitsja sõnavõttude järjekorra määramine pärast nende arvamuse ärakuulamist.

Ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja poolt kohtulike vaidluste käigus esitatud taotluste kohta võtab kohus oma otsuses seisukoha, kui ta otsustab kohtualuse süü ja karistuse küsimused. Kuna ühiskondlikud süüdistajad ja kaitsjad esindavad ühiskondlikke organisatsioone või töötajate kollektiive, on nende poolt esitatud taotlustel — tunnistada kohtualune süüdi ja karistada teda, mõista kohtualune õigeks või anda ta ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele jne. — eriline tähtsus ja kaal. Vastavalt sellele määrabki NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. detsembri 1959. a. määrus nr. 5, et kohtud peavad üldsuse taotlusi väga hoolikalt läbi vaatama ja nende kohta tuleb vastu võtta motiveeritud otsused.

Protsessiosalise tähtsaks protsessuaalseks õiguseks on õigus esitada kohtuotsusele, millega ta ei nõustu, kassatsioonikorras edasikaebus või protest ja taotlelda sel teel asja läbivaatamist kõrgema kohtu poolt. NSV Liidu ja lii-

duvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 44 kohaselt on selline õigus kohtualusel, tema kaitsjal ja seaduslikul esindajal ning kannatanul, kusjuures prokurör on kohustatud kassatsiooni korras protestima igale ebaseaduslikule või alusetule kohtuotsusele. Nagu näeme, ei nimeta alused protsessiosaliste seas, kellel on õigus kohtuotsusele edasi kaevata, ühiskondlikku süüdistajat ja ühiskondlikku kaitsjat. Aluste § 47 märgib, et õigeksmõistvat kohtuotsust võib kassatsiooni korras tühistada ainult prokuröri protesti või kannatanu kaebuse või kohtu poolt õigeksmõistetud isiku kaebuse alusel. Ka siin ei nimetata ühiskondlikku süüdistajat kui protsessiosalist, kelle kaebuse põhjal kohtuotsus kuulub tühistamisele. Vastavalt sellele on kaasajal kujunenud praktika, mille kohaselt ühiskondlik süüdistaja ja ühiskondlik kaitsja ei oma iseseisvat õigust kohtuotsusele edasi kaevata.

Kahtlemata piirab selline praktika oluliselt ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja protsessuaalseid õigusi ning ei ole kooskõlas nende kui asja kohtuliku arutamise täieõiguslike osaliste seisundiga protsessis. Ühiskondliku kaitsja esinemine kohtus on sageli seotud kohtualuse tingimisi süüdimõistmise ja kasvatada andmise taotlusega. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määrus nr. 3 punkt 3 kohaselt võivad ühiskondlikud organisatsioonid ja töötajate kollektiivid tingimisi süüdimõistmise ja kasvatada andmise taotlusi esitada mitte ainult esimese astme kohtule, vaid ka siis, kui asi läheb läbivaatamisele kassatsiooni korras. Kui aga ühiskondlikel organisatsioonidel ja töötajate kollektiividel on õigus esitada iseseisvaid taotlusi kohtualuse tingimisi süüdimõistmise ja oma kasvatada võtmise kohta ka teise astme kohtule asja kassatsiooni korras läbivaatamisel, siis peab neil olema õigus selle kohtu istungile saata ka oma esindaja — ühiskondlik kaitsja, kes esitatud taotlust põhista ja asja läbivaatamisel toetab.

Lisaks eelnevale tuleb arvestada, et NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste paragrahvis 44 toodud isikute loetelu, kellel on õigus kohtuotsusele edasi kaevata või protestida, ei ole lõplik. Selles loetelus ei ole näiteks märgitud kannatanu esindajat, samuti ka mitte tsiviilhagejat ja tsiviilkostjat ning nende esindajaid, kellel aluste §-de 24—26 kohaselt samuti on õigus kohtuotsusele

edasi kaevata. Järelikult on liiduvabariiklikes koodeksites, mis kehtestatakse alustes toodud üldpõhimõtete põhjal, võimalik ette näha ka ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja õigust kohtuotsusele, mis neid ei rahulda, kassatsiooni korras kõrgemale kohtule edasi kaevata.

Ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtt kohtuistungist on suure kasvatusliku tähtsusega ja abistab kohut arutatava asja otsustamisel, eriti kohtualuse käitumisele ja tema isiksusele ühiskondliku hinnangu andmisel.

Eesti NSV rahvakohtutes suureneb ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaitsjate osavõtul arutatavate asjade arv pidevalt. Leidub rahvakohtuid, kelle 1960. a. esimese poole praktikas üle 25% kõikidest kriminaalasjadest arutati ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja osavõtul, kuid tavaliselt moodustab ühiskondlike süüdistajate või ühiskondlike kaitsjate osavõtul arutatud asjade protsent 10—15. Kohtuistungis kasvatusliku ja profülaktilise mõju tugevdamiseks tuleb aga saavutada, et kõigi suurema ühiskondliku tähtsusega kriminaalasjade arutamine toimuks ühiskondliku süüdistaja või ühiskondliku kaitsja osavõtul.

SÜÜDLASE ANDMINE ÜHISKONDLIKU ORGANISATSIOONI VÕI TÖÖTAJATE KOLLEKTIIVI KÄENDUSELE

Keskne koht ühiskondliku mõjutamise vahendite hulgas on kahtlemata süüdlase andmisel ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele.

Selle vahendi olemus seisab selles, et mitte eriti ohtliku kuriteo toimepannud isik vabastatakse kriminaalvastutusest ja antakse sellekohase taotluse esitanud ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele parandamiseks ja ümberkasvatamiseks.

Isiku käendusele andmisel on seega palju ühist kriminaal-asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üleandmisega, mille puhul kuriteo toimepannud isik samuti vabastatakse kriminaalvastutusest ja tema suhtes kohaldatakse ühiskondliku mõjutamise vahendeid. Ometi on nende kahe instituudi vahel olulised erinevused, millest tingitult süüdlase andmist ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele tuleb rangelt lahus hoida kriminaal-

asja või asja materjalide üleandmisest seltsimehelikule kohtule.

Kriminaalasi või selle kohta saabunud materjalid antakse arutamiseks ja otsustamiseks üle seltsimehelikule kohtule. See tähendab, et üleandmisel isiku süü kriminaalkuriteo toimepanekus ei tarvitse alati olla kindlaks tehtud. Seltsimeheliku kohtu ülesandeks on asja arutada ja otsustada, s. o. teha kindlaks, kas isik pani toime kriminaalkuriteo või mitte, ja vastavalt sellele kohaldada tema suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendeid. Põhiliselt teistsugune on olukord käenduse puhul. Käendada ja käendusele anda saab ainult süüdlast, s. o. isikut, kelle süü kuriteo toimepanekus on vaieldamatult kindlaks tehtud. Käendusele andmisel ei ole isiku süü küsimuses mingisuguseid kahtlusi, ei ole midagi arutada või otsustada, sest isiku süü kuriteo toimepanekus ei tohi tekitada mingisuguseid vaidlusi.

Nii asja üleandmisel seltsimehelikule kohtule kui ka süüdlase käendusele andmisel isik vabastatakse kriminaalvastutusest. Asja seltsimehelikule kohtule üleandmisel toimub see ilma täiendavate tingimusteta, arvestusega, et isiku poolt toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkus ei ole nii suur, et tema suhtes oleks vaja kohaldada kriminaalkaristust. Oluliselt erinevad on aga eeldused käendusele andmisel. Käendusele andmise korral on süüdistatava vabastamine kriminaalvastutusest võimalik ainult teatud tingimustel, teatud eriliste eelduste korral. Käendatava isiksuse või tema poolt toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkus on nii suur, et isiku kriminaalvastutusest vabastamine võib toimuda ainult siis, kui ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv tema eest vastutab ja teda oma käendusele võtab ning ainult sel eeldusel, et käendatav ennast tulevikus parandab, oma süü korraliku käitumisega heastab.

Kohtul ja uurimisorganeil tuleb seega seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üle anda ainult selliste väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asju, mille puhul kuriteo toimepannud isiku parandamiseks ja ümberkasvatamiseks piisab ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamisest, olenemata sellest, milline on tema käitumine tulevikus. Kui kuriteo ühiskonnaohtlikkus on aga suurem ja süüdlase vabastamine kriminaalvastutusest on võimalik ainult eeldustel, et tema eest vastutab ühiskondlik organisatsioon

või töötajate kollektiiv ja et ta ise oma süü korraliku käitumisega heastab — võib toimuda isiku andmine käendusele, mitte aga tema asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üleandmine.

Ilmselt ebaõige on seetõttu mõningate uurimisorganite praktika, kes väikese ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asjade seltsimehelikule kohtule üleandmise asemel lõpetavad need asjad süüdistatava käendusele andmise teel, arvestamata seda, et süüdlase poolt käenduse rikkumise korral teda ei saa toimepandu vähese ühiskonnaohtlikkuse tõttu niikuinii kriminaalvastutusele võtta. Selline käendusele andmine on vastuolus selle instituudi olemuse ja eesmärkidega ning kahjustab tema kasvatuslikku toimet.

19. novembril 1959. a. lõpetati näiteks Viljandi rajooni TSN Täitevkomitee miilitsaosakonna poolt kriminaalasi kod. V. suhtes ja anti ta oma töökoha kollektiivi käendusele. Kod. V. süü seisis selles, et ta oli oma tuttavale kuulvalt kahelt sitsiriide tükilt ära lõiganud 10—15 sm laiused ribad ja viinud nad oma koju — eesmärgiga vihastada riide omanikku ja takistada riidetükkide kasutamist. Miilitsaorganid võtsid kod. V. aga vastutusele varguses ja lõpetasid tema suhtes kriminaalasi käendusele andmise tõttu. 1960. a. aprillis lahkus kod. V. omavoliliselt töökohalt ja rikkus sellega käendust. Toimepandud kuriteo vähest ühiskonnaohtlikkust arvestades kod. V. suhtes kriminaalasi ei uuendatud, kuna tema karistamine kriminaalkaristusega toimepandu vähese ühiskonnaohtlikkuse tõttu ei oleks õige ega otstarbekohane.

Käendusele andmise ja asja seltsimehelikule kohtule üleandmise põhilistest erinevustest tuleneb rida suure praktilise tähtsusega järeldusi.

Kuna käendusele andmiseks isiku süü peab olema kindlaks tehtud, ei ole mõeldav käendusele andmine ilma kriminaalasi algatamata ja asjas uurimist teostamata. Seltsimehelikele kohtutele arutamiseks võivad aga kohus ja uurimisorganid materjale üle anda olenemata sellest, kas kuriteo suhtes kriminaalasi on algatatud ja uurimistoiminguid teostatud või mitte.

Süüdlase käendusele andmiseks peab ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi poolt olema esitatud sellekohane taotlus, asja seltsimehelikule kohtule üleandmiseks aga mingisugust taotlust vaja ei ole. Käendusele

ei anta isikut, kes ei pea ennast süüdlaseks või kes nõuab asja edasist uurimist ja kohtulikku arutamist. Seltsimehelikule kohtule võib aga arutamiseks asja üle anda olenevemat sellest, kas isik ennast süüdi tunnistab või mitte.

Nii käendusele andmisel kui ka asja üleandmisel seltsimehelikule kohtule vabaneb kuriteo toimepannud isik kriminaalvastutusest, kusjuures üleliidulises seadusandluses puuduvad normid, mis otseselt ette näeksid käendusele andmise või seltsimehelikule kohtule üleandmise õiguslikke aluseid. Oma kaasaegsel kujul on mõlemad institutid seega põhiliselt kujundatud kohtupraktika poolt. Tõsi küll, NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 38 näeb ette kohtualuse tingimisi süüdimõistmise korral tingimisi süüdimõistetute andmise sellekohase taotluse esitanud ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada. Tingimisi süüdimõistmise korral ei vabane isik aga mitte kriminaalvastutusest, vaid ainult karistuse tegelikust kandmisest.

Käendusele andmisel ei saa käendatava kriminaalvastutusest vabastamise alusena käsitada ka NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 7 eeskirju, mille kohaselt kuritegu ei ole tegu või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnuseid, kuid oma vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik. Aluste § 7 kohaselt kõrvaldab teo vähene tähtsus (näiteks mõne õuna vargus võõrast aiast) teo ühiskonnaohtlikkuse ja ka kuritegelikkuse. Vastavalt sellele tuleb aluste paragrahvis 7 ettenähtud tunnuste esinemise korral kriminaalasja algatamisest keelduda või algatatud asi lõpetada NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 5 punkt 2 põhjal — antud teos kuriteo koosseisu puudumise tõttu.

Isiku käendusele andmise korral peab tema tegu kahtlemata olema ühiskonnaohtlik ja sellisena kuritegelik ning karistatav. Muidu ei tõuseks ju üldse tema kriminaalvastutuse ja ka käendusele andmise kui sellest vastutusest vabastamise küsimused. Käenduse puhul vabastatakse seega ühiskonnaohtliku ja kuritegeliku teo toimepannud isik kriminaalvastutusest teatud erilistel tingimustel (käenduse taotlus, edaspidine korralik käitumine), kusjuures nende tingimuste puudumise või kadumise korral vastutab isik tema poolt toimepandud kuriteo eest üldises korras.

Käendusele andmise puhul ei ole kriminaalvastutusest vabastamise alusena käsitatav lõpuks ka NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 43 eeskirjad, mille kohaselt kuriteo toimepannud isikut võib kriminaalvastutusest või karistusest vabastada, kui olukorra muutumise või süüdlase laitmatu käitumise tõttu toimepandud tegu või süüdlane ise on asja uurimise või kohtuliku arutamise ajaks kaotanud ühiskonnaohtlikkuse. Aluste § 43 põhjal vabastatakse isik kriminaalvastutusest või karistusest ilma igasuguste tingimusteta, sest tema tegu või ta ise ei ole enam ühiskonnaohtlikud. Käendusele aga antakse ühiskonnaohtliku teo toimepannud isik, kes alles oma laitmatu käitumisega tulevikus peab tõendama, et tema vabastamine kriminaalvastutusest oli põhjendatud, et ta oma ühiskonnaohtlikkuse on kaotanud.

Käendusele andmise kui kriminaalvastutusest vabastamise aluse on kaasajal kujundanud seega kohtupraktika, juhindudes NLKP XXI kongressi otsustest üldsuse osatähtsuse suurendamise kohta võitluses kuritegevuse vastu. Seadusandlikus korras on küsimus üleliidulises ulatuses aga senini lahendamata. Kohtupraktika kujundamisel omas suurt tähtsust 1959. a. oktoobris ajakirjanduses avaldatud seaduseelnõu üldsuse osatähtsuse suurendamise kohta võitluses nõukogude seaduslikkuse ja sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumise vastu, mis näeb ette nii kriminaalkuriteos süüdlaste andmise ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiivide käendusele kui ka väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asjade üleandmise seltsimehlikele kohtutele arutamiseks.

Käendusele andmise tingimused ja kord, mille on kujundanud kohtu, prokuratuuri ja uurimisorganite praktika, on järgmised:

1) Ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele parandamiseks ja ümberkasvatamiseks võib anda ainult isikuid, kes on toime pannud kuritegusid, mis ei ole eriti ühiskonnaohtlikud. Võitluses kuritegevusega, nagu sellele juhib otseselt tähelepanu NSV Liidu Ülenkohtu pleenumi 17. septembri 1960. a. määrus nr. 5, tuleb õigesti ühendada ühiskondliku mõjutamise vahendeid ja kriminaalkaristusi.

Loomulikult ei saa käendusele anda isikuid, kes panid toime raskeid kuritegusid, või ohtlikke retsidiviste. Just

vastupidi, nagu rõhutab eelnevalt nimetatud NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määrus, kohtutel tuleb pidada otsustavat võitlust raskete kuritegude vastu ja kohaldada süüdlastele nendes kuritegudes, samuti aga ohtlikele retsidivistidele seaduses ettenähtud rangeid karistusi.

Käendusele antakse isikuid, kelle ühiskonnaohtlikkus ei nõua neile kriminaalkaristuse kohaldamist, kes kuriteo on tavaliselt toime pannud esmakordselt ja keda iseloomustatakse üldiselt positiivselt.

Käendusele andmisel tuleb seega arvestada nii toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet ja iseloomu kui ka süüdlase isiksust, samuti aga kõiki süüdlase vastutust kergendavaid või raskendavaid asjaolusid. Mingisugust kindlat kuritegude loetelu või seaduses ettenähtud karistuse piiri, mis määraks, milliste kuritegude toimepaneku korral isikut võib anda käendusele ja millal mitte, loomulikult ei ole ega saagi olla, sest käendusele andmisel tuleb peale teo ühiskonnaohtlikkuse arvestada ka süüdlase isiksust ja tema vastutust kergendavaid või raskendavaid asjaolusid.

2) Käendusele ei saa anda isikut, kes on toime pannud teise tahtliku kuriteo, kui tema karistus esimese kuriteo eest ei ole kustunud või kustutatud. Samuti ei ole üldiselt õige käendusele anda isikut, kes varem juba oli ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusel või kelle suhtes kriminaalasi lõpetati seoses selle üleandmisega seltsimeheliikule kohtule arutamiseks.

3) Käendusele saab anda ainult isikut, kelle süü kuriteo toimepanekus on täielikult tõendatud ja kes seejuures ise oma süü on üles tunnistanud ning kuriteo toimepanekut puhtsüdamlikult kahetseb. Kui isik ennast süüdi ei tunnista, siis ei saa teda ka ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele anda, sest selline käendus ei omaks mingit kasvatuslikku mõju isiku suhtes, kes oma süüd eitab.

4) Käendusele saab anda ainult ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi taotluse põhjal võtta süüdlane enda kasvatada. Ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi otsus käendusele võtmise kohta peab olema vastu võetud üldkoosolekul, nagu sellele otseselt tähelepanu juhib NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2.

Käendusele võtmise küsimuse võib otsustada ainult see ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv, kelle liikmeks on süüdlane. Käendusele võtmisel tuleb kollektiivil arvestada käendatava ümberkasvatamise ja parandamise võimalusi, toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet ja iseloomu, süüdlase isiksust ja tingimusi, mis soodustasid kuriteo toimepanekut, sest süüdlase parandamine ja ümberkasvatamine on võimalik ainult nende tingimuste kõrvaldamise korral. Peale süüdlase poolt oma süü puhtsüdamliku ülestunnistamise omab tema kasvatamise seisukohalt olulist tähtsust kuriteoga tekitatud kahju vabatahtlik hüvitamine.

5) Käendusele saab võtta ainult isikut, keda ühiskondlikul organisatsioonil või töötajate kollektiivil on võimalik kasvatada. Seetõttu oleks näiteks ebaõige asutuse või ettevõtte juhtivaid töötajaid, kui nad oma töökohale jäävad edasi töötama, anda sama asutuse või ettevõtte kollektiivi kasvatada. Kui kuritegu on toime pandud seoses oma tööülesannete täitmisega asutuses või ettevõttes, tuleb isik anda oma töökoha kollektiivi kasvatada; on see toime pandud väljaspool oma tööülesannete täitmist, võivad isiku käendusele võtta ka teised ühiskondlikud organisatsioonid või kollektiivid.

6) Ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv seab sisse järelevalve käendusele võetud isiku üle ja võtab tema suhtes tarvitusele vajalikud kasvatusliku iseloomuga abinõud. Käendus kestab tavaliselt 1—2 aastat, kusjuures seda on võimalik ka ennetähtaegselt lõpetada, kui isik oma eeskujuliku käitumise ja ausa suhtumisega töösse on tõendanud, et ta on end parandanud.

7) Süüdlase enda käendusele võtnud organisatsioonil või töötajate kollektiivil on õigus käendusest loobuda, kui käendusele võetud isik ei allu sotsialistliku ühiskonna käitumisnormidele ning ei ole kasvatatav. Käendusest loobumine toob kaasa kriminaalasja uuendamise süüdlase suhtes ja tema kriminaalvastutuse küsimuse otsustamise üldises korras.

Kuna käendusele andmise tingimused ja kord ei ole senini seadusandluse poolt sätitud, on seoses käendusele andmisega palju lahtisi ja koguni vaieldavaid küsimusi. Peatume mõningate juures nendest alljärgnevalt.

Prokuratuuri ja uurimisorganite poolt käendusele and-

mise küsimuse otsustamisel praktikas ja juriidilises kirjanduses on tekitanud vaidlusi küsimus, kas käendusele andmine võib toimuda ka kriminaalasja algatamata, ainult uurimisorganeile või prokuratuurile saabunud materjalide põhjal, kusjuures süüdlase käendusele andmine vormistatakse kriminaalasja algatamisest keeldumisel. Vaevalt saab sellist praktikat õigustada. Käendusele andmine ilma kriminaalasja algatamata tähendab kahtlemata võitluse nõrgenemist kuritegevusega. Kui kriminaalasja ei algatata, siis ei saa ka asjas teostada uurimistoiminguid. Tähendab — kuriteo toimumise fakt, selle toimepaneku põhjused ja selle toimepanekut soodustanud asjaolud, samuti kuriteo toimepanekus süüdlased isikud ja nende vastutus jäävad seaduslikus korras kindlaks tegemata. Selle tagajärjeks on, et kuriteo põhjused jäävad pahatihti kõrvaldamata, selle toimepanekut soodustanud tegurid välja juurimata ja ka kuriteos süüdlaste vastutuse ulatus ja iseloom täielikult selgitamata.

Seetõttu on kahtlemata vajalik, et enne süüdlase käendusele andmise küsimuse otsustamist oleks täielikult ja igakülgsest uuritud tema poolt toimepandud kuritegu, selle toimepaneku põhjusi ja selle toimepanekut soodustanud asjaolusid, süüdlase süü iseloomu ja ulatust — kuriteo tahtlikku või ettevaatamatuse tõttu toimepanekut süüdlase poolt, samuti aga ka kõiki teisi asjaolusid, mis kergendavad või raskendavad süüdlase vastutust. Järelikult tuleb enne käendusele andmise küsimuse otsustamist algatada toimepandud kuriteo suhtes kriminaalasi, läbi viia selles asjas ennekohtulik uurimine ja võtta kuriteos kahtlustatav süüdlasena vastutusele. Alles siis võib tõusta küsimus, kas ei oleks õige ning otstarbekas süüdlase andmine ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele.

Põhilisteks organiteks, kes kaasajal otsustavad käendusele andmise küsimuse, on prokuratuur ja uurimisorganid. Käendusele andmise küsimus otsustatakse seega tavaliselt juba asja ennekohtuliku uurimise käigus ning suhteliselt harva asja kohtulikult arutamisel. Nii anti näiteks 1960. a. kolme esimese kvartali jooksul Eesti NSV-s prokuratuuri ja uurimisorganite poolt käendusele ligi 92% kõigist käendusele antud isikuist, kohtu poolt aga ainult veidi üle 8%. Seega on kohtud käendusele andmise küsimuse otsustamisest nagu kõrvale jäänud ja süüdlase süh-

tes kriminaalkaristuse ühiskondliku mõjutamise vahenditega asendamise otsustavad eelkõige uurimisorganid ja prokuratuur.

Sellise praktika õigsus on tekitanud vaidlusi.

Käendus on kriminaalvastutusest vabastamise alus, kriminaalvastutust kannab NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 3 kohaselt aga ainult isik, kes on süüdi kuriteo toimepanemises. Vähe sellest — käenduse kui ühiskondliku mõjutamise vahendi mõte, tema olemus ise eeldab seda, et käendusele antakse ainult see isik, kelle süü kuriteo toimepanekus on vaieldamatult kindlaks tehtud. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 6 kohaselt ei või aga kedagi toimepandud kuriteos süüdi tunnistada muidu kui kohtu otsusega.

Kõik eelnev viitab sellele, et käendusele andmise kui kuriteos süüdlase kriminaalvastutusest vabastamise küsimuse peaks otsustama ainult kohus. Põhimõte, mille kohaselt isikut saab kuriteo toimepanemises süüdi tunnistada ainult kohus, on õigusemõistmise teostamisel suure poliitilise ja praktilise tähtsusega, see kindlustab kõigi kriminaal-asjade arutamise ja otsustamise kolmeliikmelise kohtu koosseisu poolt rahvakaasistujate osavõtul. Selline kord aitab vältida võimalikke vigu ja kindlustab isiku süüdlaseks tunnistamise otsuse autoriteedi. Süüdlase käendusele andmise taotluse esitamise korral võimaldab küsimuse kohtulik arutamine ja otsustamine igakülgselt kaaluda käendusele andmise põhjendatust ja tõstab käendusele andmise autoriteeti ning kasvatuslikku mõju, nii käendatava kui ka käendusele võtjate vastutust.

Käendusele andmise küsimust ei tarvitse seejuures alati otsustada avalikul kohtuistungil. Kui käenduse kasvatusliku mõju seisukohalt peaks osutama õigemaks käendusele andmise küsimuse otsustamine ilma asja avalikule kohtuistungile määramata, otsustab kohus käendusele andmise küsimuse kohtu korraldaval istungil.

Oma käendusele võtmise küsimuse peab otsustama ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi üldkoosolek. Oluline tähtsus on seejuures sellel, kuidas kollektiivi liikmeid süüdlase poolt toimepandud kuriteo iseloomu ja ühiskonnaohtlikkuse kohta informeeritakse. Praktikas toimub see sageli prokuröri, uurija või juurdlust teostanud isiku poolt. Kollektiivile antav informatsioon peab olema

täielik ja objektiivne, nii süüdlase vastutust raskendavaid kui ka seda kergendavaid asjaolusid valgustav. Ebaõige või puudulik informatsioon desorienteerib kollektiivi liikmeid ning takistab käenduse küsimuse õiget otsustamist. Kui ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv otsustab võtta oma käendusele isiku, kelle kuriteo asi on antud kohtule arutamiseks, otsustatakse koos käendusele võtmisega ka kohuistungile ühiskondliku kaitsja saatmise küsimus, kelle ülesandeks on asja kohtulikult arutamisel toetada ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi taotlust.

Käendusele võtmise või sellest keeldumise otsus vormistatakse tavaliselt koosoleku protokollina, millest nähtub koosoleku toimumise koht ja aeg, koosolekust osavõtjate koosseis ja arv, koosolekul esitatud informatsioon ja koosolekust osavõtjate sõnavõttud ning koosoleku otsus — selle poolt ja vastu hääletanud organisatsiooni või kollektiivi liikmete arv. Protokollile kirjutavad alla koosoleku juhataja ja protokollija.

Käendusele andmine toimub kohtu või uurimisorganite põhistatud määrusega või kohtuotsusega, milles näidatakse käendusele andmise motiivid ja käenduse kestus. Uurija või juurdlusorgani määrus käendusele andmise kohta kinnitatakse prokuröri poolt. Käendatava käitumise üle teostavad kohtu- või uurimisorganid järelevalvet, viivad nendega läbi vestlusi ja nõuavad käendatava töökohalt perioodiliselt iseloomustusi käendusele antud isiku töö kohta.

Käendusele andmisel ei tohi rikkuda kuriteo läbi kannatanud isikute, samuti aga kuriteo tagajärjel materiaalselt kahju kandnud isikute, asutuste, ettevõtete või organisatsioonide õigusi ja seadusega kaitstud huve. Seadus loeb kannatanuks isikut, kellele kuriteoga on tekitatud moraalselt, füüsilist või varalist kahju, kusjuures kuriteo läbi materiaalselt kahju kannatanud isikuil, asutustel, ettevõtetel ja organisatsioonidel on õigus süüdistatava või tema tegevuse eest materiaalselt vastutust kandvate isikute vastu esitada tsiviilhagi, mis vaadatakse läbi koos kriminaal-asjaga.

Kuriteo läbi kannatanul, samuti tsiviilhagejal on NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste paragrahvide 24 ja 25 kohaselt õigus esitada kaebusi juurd-

lust teostava isiku, uurija, prokuröri ja kohtu tegevusele, millega rikutakse kannatanu või tsiviilhageja õigusi. Vastavalt sellele tuleb käendusele andmise otsustamisel tingimata selgitada kannatanu, samuti kuriteo tagajärjel materiaalselt kahju kandnud isikute, asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide seisukoht. Süüdlase käendusele andmise tõttu kriminaalasja lõpetamise määrusele on kannatanul ja tsiviilhagejal õigus seaduses ettenähtud korras esitada kaebusi — juurdlust teostava isiku, uurija või prokuröri määruse peale kõrgemalseisvale prokurörile, kohtu määruse peale — kõrgemale kohtule.

Ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi poolt esitatud käenduse taotluse rahuldamata jätmine uurimisorganite või prokuratuuri poolt ei võta organisatsioonilt või kollektiivilt õigust esitada sama taotlus uuesti kohtule otsustamiseks. Kui taotlus käendusele võtmise kohta esitati kohtule enne süüdlase kohtu alla andmise küsimuse otsustamist, võib kohus selle oma korraldaval istungil läbi vaadata ja rahuldada. Tavaliselt otsustatakse aga kohtule esitatud käendusele võtmise taotlus asja kohtulikult arutamisel, kusjuures selle taotluse toetamiseks kutsutakse kohtuistungile ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi esindaja — ühiskondlik kaitsja.

Käendusele võetud isiku parandamiseks ja ümberkasvatamiseks kasutavad ühiskondlikud organisatsioonid ja töötajate kollektiivid väga mitmesuguseid kasvatusvahendeid, arutavad perioodiliselt töökoosolekutel käendatava käitumist, määravad tema käitumise kontrollimiseks ja kasvatustöö teostamiseks šefid kollektiivi parimate liikmete hulgast, abistavad käendatavat oma kvalifikatsiooni tõstmisel, õpingutes jne. Kogemused näitavad, et kui kollektiiv oma käendusse suhtub vastutustundega ja aktiivselt osa võtab käendatava kasvatamisest, annab käendus häid tulemusi süüdlase parandamisel ja ümberkasvatamisel.

Praktikas on üles kerkinud küsimus, millised tagajärjed on sellel, kui asutuse või ettevõtte töötaja, kes oli antud selle asutuse või ettevõtte kollektiivi käendusele, töölt omal soovil lahkub. Käenduse teostamine on loomulikult võimalik ainult siis, kui käendatav on teda käendusele võtnud kollektiivi liige. Järelikult toob kollektiivi liikmete seast lahkumine paratamatult kaasa ka käenduse lõppemise. Seetõttu tuleb ilma kollektiivi nõusolekuta omal soo-

vil töölt lahkumist käsitada kui käendusest tahtlikku kõrvalheidumist ning kollektiivil on õigus käendusest loobuda.

Ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi otsus käendusest loobumise kohta peab samuti olema vastu võetud organisatsiooni või kollektiivi üldkoosolekul. Käendusest loobumise aluseks võib olla asjaolu, et käendusele antud isik ei allu kasvatusesele, samuti aga uute kuritegude toimepanek käendatava poolt. Kodanik S., kes 1959. a. varastas 8 pudelit veini, anti 28. novembril 1959. a. Võru linna TSN Täitevkomitee majavalitsuse nr. 3 käendusele parandamiseks ja ümberkasvatamiseks. Kui kod. S. aga 14. mail 1960. a. pani toime uue kuriteo — veepumba varguse, loobus majavalitsuse kollektiiv tema käendusest ja prokuratuur uuendas kriminaalasja menetluse esimese varguse asjas. Kod. S. anti kohtu alla süüdistuse põhjal mõlemas kuriteos.

Süüdlase vabastamisel kriminaalvastutusest käendusele andmise tõttu on mõningaid ühiseid jooni isiku tingimisi süüdimõistmisega. Mõlemil juhul ei kohaldata süüdlase suhtes kriminaalkaristust eeldusel, et ta tulevikus korralikult käitub. Teiselt poolt on käendusele andmise ja tingimisi süüdimõistmise vahel olulised erinevused ning käendust ei saa mingil juhul samastada tingimisi süüdimõistmisega.

Tingimisi süüdimõistmise korral kohus, jõudnud veendumusele, et karistuse ärakandmine süüdlase poolt ei ole otstarbekohane, määrab süüdimõistva kohtuotsuse tegemisel, et kohtuotsusega määratud karistust (vabadusekaotus või paranduslik töö) ei pöörata täitmisele, kui süüdimõistetetu kohtu poolt määratud katseaja vältel ei pane toime uut samaliigilist või mitte vähem rasket kuritegu. Kui tingimisi süüdimõistetetu paneb aga katseaja vältel toime uue samaliigilise või mitte vähem raske kuriteo, liidetakse tingimisi kandmata jäänud karistus kas täies ulatuses või osaliselt uue kohtuotsusega määratud karistusega.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 38 kohaselt võib kohus tingimisi süüdimõistmise korral panna tingimisi süüdimõistetetu ümberkasvatamise ja parandamise kohustuse ühiskondlikele organisatsioonidele või töötajate kollektiividele.

Sellist tingimisi süüdimõistetetu andmist ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada käsita-

takse sageli kui käendust, arvestamata erinevusi, mis valitsevad käenduse kui kriminaalvastutusest vabastamise ja tingimisi süüdimõistetu kasvatada andmise vahel. Tingimisi süüdimõistetu ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada andmine ei ole aga käendus, kuna see ei ole seotud käendusele omaste tingimustega — kriminaalvastutusest vabastamisega edaspidise korraliku käitumise eeldusel. Tingimisi süüdimõistetu kasvatada andmisele teistsuguse sisu omistamine oleks aga otseses vastuolus NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste paragrahviga 38.

Tingimisi süüdimõistmisel vabastatakse süüdimõistetu karistuse kandmisest eeldusel, et ta katseaja vältel ei pane toime uut samaliigilist või mitte vähem rasket kuritegu. Mingisuguseid muid tingimusi temale otsuses ei seata ega mingisuguseid muid nõudeid tema suhtes seadus ei püstita. See kohtuotsus astub seaduse jõusse ja kui süüdimõistetu otsuses märgitud tingimused täidab, s. o. ei pane toime uut samaliigilist või mitte vähem rasket kuritegu, siis tema suhtes karistust ei ole lubatud kohaldada ja ta loetakse karistamatuks.

Tingimisi süüdimõistmist ei saa järelikult ühendada käendusega, kuna süüdimõistetu käendus oleks samuti tingimuslik karistuse kandmisest vabastamine, kuid ainult teistel tingimustel — eeldusel, et käendatav korralikult käitub ja üldse mingisugust kuritegu toime ei pane. Kui meie tingimisi süüdimõistetu anname käendusele ja tema käenduse nõudeid rikub, panemata seejuures toime uut samaliigilist või mitte vähem rasket kuritegu, siis peaksime tema suhtes karistusest vabastamise tühistama ja karistuse täitmisele pöörama. Seda aga ei lubaks seaduse jõusse astunud kohtuotsus ega ka seadus, mille kohaselt tingimisi süüdimõistetule võib karistust, mille kandmisest ta tingimisi oli vabastatud, kohaldada ainult siis, kui ta katseaja kestel paneb toime uue samaliigilise või mitte vähem raske kuriteo.

Tingimisi süüdimõistmine on iseseisev, meie seadusandluses ja kohtupraktikas end juba pika aja kestel õigustanud instituut. Tingimisi süüdimõistmist siduda käendusega, nagu eelnevalt nägime, ei ole võimalik ja selleks ei ole ka mingisugust vajadust. Küll on aga õige tingimisi süüdimõistetute andmine ühiskondlike organisatsioonide

TRU Õigusteaduskonna

Kriminaalõiguse ja
-protsessi kateeder

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

või töötajate kollektiivide kasvatada, nagu seda seadus ette näeb. Sellist süüdimõistetut kasvatada andmist tunneb kohutapraktika mitte ainult tingimisi süüdimõistetute puhul, vaid ka siis, kui süüdimõistetut karistati mittevabadusekaotusliku karistusega, mille kandmisest teda tingimisi ei vabastatud (parandusliku tööga, rahatrahviga). Kui ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv taotleb kuriteos süüdlase karistamist mittevabadusekaotusliku karistusega või tema süüdimõistmist ainult tingimisi, tuleb tal kindlustada ka süüdimõistetut parandamine ja ümberkasvatamine, võtta see oma kohustuseks. Seetõttu on kohutal õigus nõuda ka selliste taotluste esitamise korral ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi poolt, et organisatsioon või kollektiiv saadaks kohtuistungile oma esindaja — ühiskondliku kaitsja ja ühtlasi kohustuks kohtualuse tingimisi süüdimõistmise või mittevabadusekaotusliku karistusega karistamise korral võtma süüdlane oma kasvatada.

Tingimisi süüdimõistetut või mittevabadusekaotusliku karistusega karistatud isiku kasvatada andmine ei saa olla tingimuslik ning kanda käenduse iseloomu juba üksnes seetõttu, et sellistel juhtudel on tegemist süüdimõistetutega, s. o. isikutega, kelle kriminaalvastutuse ja karistuse küsimus on jõustunud kohtuotsusega lõplikult otsustatud.

Tingimisi süüdimõistetut või mittevabadusekaotusliku karistusega karistatud isiku kasvatada andmine võib toimuda ka siis, kui kohtualune ennast süüdi ei tunnistanud. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste § 38 kohaselt võib kohus ühiskondlikele organisatsioonidele või töötajate kollektiividele panna tingimisi süüdimõistetut kasvatamise kohustuse siis, kui organisatsioon või kollektiiv taotles süüdlase tingimisi süüdimõistmist, kusjuures seadus midagi ei räägi kasvatada andmise taotlusest. Järelikult võib kohus panna ühiskondlikule organisatsioonile või töötajate kollektiivile süüdimõistetut kasvatamise kohustuse ka siis, kui organisatsioon või kollektiiv seda otseselt ei taotlenudki.

Süüdlase käendusele andmine ja süüdimõistetut andmine ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi kasvatada on ülisuure kasvatusliku tähtsusega ühiskondliku mõjutamise vahendid, ühiskonna osavõtu vormid võitlusest

kuritegevuse vastu. Nende vahendite kasutamine isikute suhtes, kes ei ole toime pannud eriti ühiskonnaohtlikke kuritegusid, annab häid kasvatuslikke ja profülaktilisi tulemusi, mobiliseerib ühiskonna jõud võitluseks igasuguste õiguserikkumiste vastu ning aitab õiguserikkujal kujuneda ausaks ja korralikuks Nõukogude kodanikuks.

MATERJALIDE VÕI KRIMINAALASJA ÜLEANDMINE SELTSIMEHELIKULE KOHTULE

Seltsimehelikud kohtud on töötajate kollektiivi poolt valitud ühiskondlikud organisatsioonid, kes arutavad mitmesuguseid selle kollektiivi liikmete poolt toimepandud sotsialistliku ühiselu reeglite või seaduserikkumiste asju. Seoses NLKP XXI kongressi otsuste elluviimisega üldsuse osatähtsuse suurendamise kohta võitluses avaliku korra ja õiguserikkumiste vastu on 1959.—1960. a. toimunud põhilise tähtsusega muudatused ka seltsimehelike kohtute kui ühiskondlike organisatsioonide töös.

Kuni 1959. aastani olid seltsimehelikud kohtud meie vabariigis organiseeritud seltsimehelike kohtute põhimääruse kohaselt eelkõige asutuste ja ettevõtete juures. Maal — kolhoosides ja külanõukogude juures — seltsimehelikke kohtuid ei tegutsenud. Samuti viibisid varjusurmas ja majavalitsuste juures asuvad seltsimehelikud kohtud. Asutuste või ettevõtete seltsimehelikud kohtud arutasid ainult oma asutuse või ettevõtte töötajate poolt toimepandud töödistsipliini rikkumiste asju. Üleastumisi, õiguserikkumisi või ebaühiskondlikke tegusid, mida need töötajad panid toime väljaspool töökohta, asutuste või ettevõtete seltsimehelikud kohtud ei arutanud.

Uut etappi seltsimehelike kohtute töös tähistab NLKP XXI kongressi otsuste elluviimine. «On saanud aeg,» ütles seltsimees N. S. Hruštšov oma ettekandes partei XXI kongressile, «kus tuleb rohkem tähelepanu pühendada seltsimehelikele kohtutele, kes peavad esijoones taotlema iga liiki korrarikkumiste ärahoidmist. Nad peavad arutama peale tootmisalaste küsimuste ka elu-olusse, moraali puutu-

vaid küsimusi, kollektiivi nende liikmete ebaõige käitumise fakte, kes kalduvad kõrvale ühiskondliku korra normidest.»¹

Partei XXI kongressi otsustest ja 1959. a. oktoobris avaldatud seaduseelnõust «Üldsuse osatähtsuse suurendamisest võitluses Nõukogude seaduslikkuse ja sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumiste vastu» ning seltsimehelike kohtute tüüp-põhimääruse projektist juhindudes on seltsimehelikud kohtud praegu organiseeritud nii linnas asutuste ja ettevõtete juures kui ka maal — sovhoosides, kolhoosides ja külanõukogude juures. Kohtud arutavad nii tööalaseid üleastumisi kui ka moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumisi ja õiguserikkumisi, kusjuures nende kasvatatuslikkus ja profülaktilises mõjus on toimunud suur murrang. Seltsimehelikest kohtutest on kujunenud võimas ühiskondlik jõud. Seltsimehelikud kohtud aitavad kaasa töötajate kasvatamisele töösse ja sotsialistlikku omandisse kommunistliku suhtumise vaimus, sotsialistliku ühiselu reeglite ja nõukogude seaduste kõrvalekaldumatu täitmise vaimus, nad arendavad nõukogude inimestes kollektiivsuse ja seltsimeheliku abistamise tundeid, lugupidamist kaaskodanike väärikusest ja aust. Seltsimehelike kohtute osa õiguserikkumiste ja ühiskonnale kahjulike tegude ärahoidmisel, inimeste kasvatamisel veenmise ja ühiskondliku mõjutamise teel, igasuguseid ebaühiskondlikke tegusid hukkamõistva õhkkonna loomise teel kasvab pidevalt.

Mitmesuguste õiguserikkumiste ja ebaühiskondlike tegude seas, mida kaasajal arutavad seltsimehelikud kohtud, leiame ka selliseid, mida varem riiklikud organid karistasid kas administratiiv- või koguni kriminaalkorras. Nende ebaühiskondlike tegude arutamisel ja otsustamisel seltsimehelik kohus kui ühiskondlik organisatsioon asendab riiklikke organeid, kelle funktsioonid on temale üle läinud.

1959. a. oktoobris avaldatud seltsimehelike kohtute uue tüüp-põhimääruse projekti kohaselt arutavad seltsimehelikud kohtud pisiüleastumisi jahipidamise ja metsakasutuse eeskirjadest, külvide kahjustamise ja istandike rikkumise asju, pisihuligaansuse ja pisispekulatsiooni asju, samuti teisi administratiivseid korrarikkumisi või ebaühiskondlikke tegusid, mille arutamise miilitsa- või administratiivorganid

¹ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 108.

on üle andnud seltsimehelikule kohtule. Tüüp-põhimääruse projekti kohaselt on seltsimehelikel kohtutel õigus arutada ka kaaskodanike solvamise ja laimamise, samuti löömise asju, kui need teod on esmakordsed ja kui seda taotlevad kannatanu või üldsus. Seltsimehelike kohtute pädevusse kuulub projekti kohaselt ka esmakordselt toimepandud pisi-riisumiste asjade arutamine ja igasugused muud kuriteod, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, mis on toime pandud esmakordselt ja seltsimehelikule kohtule arutamiseks antud kohtu, prokuröri, miilitsa või uurimisorganite poolt.

Seltsimehelike kohtute tüüp-põhimääruse projekti eeskirjadest lähtudes suunavad miilitsa- ja administratiivorganid seltsimehelikele kohtutele arutamiseks mitmesuguseid varem ainult administratiivkorras karistatavate üleastumiste asju — avaliku korra rikkumiste, joojate olekus avalikku kohta ilmumise, liikluseeskirjade rikkumise jne. asju.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 18. jaanuari 1957. a. seadluse kohaselt kuulub näiteks administratiivkorras karistatavate pisihuligaansuse asjade otsustamine rahvakohtunike pädevusse. Seadluse kohaselt on rahvakohtunikul õigus süüdlast pisihuligaansuse toimepanemise eest karistada administratiivkorras kuni 15-ööpäevase arestiga. Kui rahvakohtunik leiab, et süüdlase parandamine ja ümberkasvatamine toimub paremini ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamise teel, saadab ta asja arutamiseks süüdlase töö- või elukohajärgsele seltsimehelikule kohtule.

Kriminaalasjadest annavad kohtud seltsimehelikele kohtutele üle peamiselt erasüüdistuse asju (solvamine, laim, kerge kehavigastus, mis ei põhjutanud terviseriket ja tahtlik löömine või muud vägivallateod). Erasüüdistuse asjades pöördub kannatanu süüdlase vastutuselevõtmiseks vahetult rahvakohtu poole, kuna nendes asjades ennekohtulikku uurimist tavaliselt ei toimu. Saanud kannatanu avalduse, tuleb rahvakohtunikul otsustada süüdistatava kriminaalvastutusele võtmise ja kohtu alla andmise küsimus. Kui süüdlase parandamise ja ümberkasvatamise seisukohalt on õigem asja arutamine ühiskondliku organisatsiooni poolt, saadab rahvakohtunik kannatanu nõusolekul erasüüdistuse asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks.

Erasüüdistusasjade, samuti aga pisispekulatsiooni ja pisihuligaansuse asjade seltsimehelikele kohtutele arutami-

seks üleandmise otstarbekohasusele juhib kohtute tähelepanu otseselt NSV Liidu Ülemkohtu 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2 ja soovitab kohtutel nende asjade puhul alati välja selgitada õiguserikkuja suhtes ühiskondlik-kasvatustliku mõjutamise vahendite kohaldamise võimalused.

Tallinna Kesklinna rajooni rahvakohtu poolt saadeti näiteks 1960. a. esimesel poolel seltsimehelikele kohtutele arutamiseks rohkem kui 25% kõigist kohtusse saabunud pisihuligaansuse asjadest ja anti seltsimehelikele kohtutele või töötajate kollektiividele arutamiseks üle sama palju erasüüdistuse asju kui kohus ise arutas. Rahvakohtu selline praktika on andnud positiivseid tulemusi võitluses õiguserikkumistega. Nii on näiteks Tallinna Kesklinna rajooni rahvakohtus 1960. a. esimesel poolel vähenenud 1959. a. sama perioodiga võrreldes administratiivkorras karistatavate pisihuligaansuse asjade arv ligi poole võrra, Põlva rajooni rahvakohtus, kus rahvakohtunik oskuslikult kasutab seltsimehelike kohtute abi erasüüdistuse asjade arutamisel, on erasüüdistuse asjad rahvakohtu menetlusest peaaegu kadumas jne.

Avaliku süüdistuse asjade üleandmine seltsimehelikele kohtutele toimub tavaliselt miilitsa, uurija või prokuröri poolt, kes seltsimehelikele kohtutele annavad arutamiseks üle neile saabunud materjalid ja ka algatatud kriminaal-asjad kuritegudes, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur ja mille toimepanekus süüdlast on võimalik parandada ning ümber kasvatada ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamise teel.

Kriminaalasja algatamisest keeldumisel või kriminaal-asja lõpetamisel kuriteo asjas, mille arutamise kohus, prokurör või uurimisorganid annavad üle seltsimehelikule kohtule, juhinduvad nad tavaliselt NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste paragrahvist 7, mille kohaselt kuritegu ei ole tegu või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnuseid, kuid vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik.

Täiesti ekslik oleks aga arvata, nagu puuduks kuritegudel, mille asju arutab seltsimehelik kohus, nende vähese tähtsuse tõttu üldse ühiskonnaohtlikkus. Kuritegu on alati ühiskonnaohtlik tegu ja ühiskonnaohtlikkuse puudumise korral puudub antud teos ka kuriteo koosseis. Seltsimeheli-

kele kohtutele antakse arutamiseks üle aga selliste kuritegude asjad, mille ühiskonnaohtlikkus on väiksem, mille toimepanekuga ei kaasnenud raskeid tagajärgi ja milles süüdlase suhtes, arvestades tema isiksust, võib piirduda ainult ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamisega.

Selle küsimuse otsustamisel, kas toimepandud varguse, huligaansuse, kehavigastuse tekitamise jne. asja võib arutada seltsimehelikus kohtus või on vajalik antud asja kohtulik arutamine ja otsustamine, tuleb arvestada väga mitmesuguseid asjaolusid: toimepandud teo iseloomu ja ulatust, tekitatud kahju suurust, teo toimepaneku viisi ja motiive, selle toimepanekut esmakordselt või korduvalt, tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu jne. Kõik need tegurid iseloomustavad teo ühiskonnaohtlikkust ja omavad seetõttu otsest seost küsimusega, kas asja tuleb arutada seltsimeheliku kohtu või rahvakohtu poolt. Mitte väiksem tähtsus ei ole aga asjaoludel, mis iseloomustavad süüdistatava isiksust, tema varasemat karistatust, suhtumist oma tööülesannete täitmisesse, käitumist igapäevases elus jne.

Mitte suure ühiskonnaohtlikkusega kuriteo toimepaneku korral, eriti siis, kui kuritegu on toime pandud esmakordselt ning süüdlast iseloomustatakse üldiselt positiivselt, ei tohi alahinnata ühiskondliku mõjutamise kasvatuslikku toimet, nagu sellele korduvalt on juhtinud tähelepanu NSV Liidu Ülemkohtu pleenum oma 1959.—1960. a. määrustes. Kogemused näitavad, et asjade arutamine seltsimehelikes kohtutes omab suurt kasvatuslikku ja profülaktilist mõju ka küllaltki tõsiste seaduserikkumiste korral. Kui kuriteo toimepanijat on võimalik parandada ja ümber kasvatada ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamise teel, tuleb asja arutamine üle anda seltsimehelikule kohtule.

1959. a. oktoobris avaldatud seltsimehelike kohtute tüüp-põhimääruse projekt nimetab otseselt kuritegudena, mille asjade arutamine kuulub seltsimehelikele kohtutele, solvamist, laimamist, löömist, riigi- ja ühiskonna vara pisiriisumist, omavoli, kaubanduseeskirjade rikkumist ja puskari-valmistamist. Olenevalt kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astmest ja süüdlase isiksusest võib seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üle anda aga ka teiste kuritegude, näiteks kerge kehavigastuse tekitamise, kodanike isikliku omandi pisiriisumise, võimuesindajale vastuhakkamise, metsa-kaitse või jahipidamise eeskirjade rikkumise, tunnistajana

kohtu kutse peale mõjuvate põhjusteta mitteilmumise jne. asju.

Kohtul ja uurimisorganeil tuleb arvestada, et kuriteo asja seltsimehelikule kohtule üleandmise tulemusena ei tohi halveneda kuriteo läbi kannatanu seisund ega jääda hüvitamata kuriteoga tekitatud varaline kahju. Erasüüdistuse asjade seltsimehelikule kohtule üleandmiseks peab olema kannatanu (erasüüdistaja) nõusolek, nagu sellele juhib tähelepanu NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. a. määrus nr. 2. Kui kannatanu ei nõustu asja seltsimehelikule kohtule üleandmisega ja nõuab asja kohtulikku arutamist, ei ole rahvakohtul õigust keelduda kannatanu huvide kohtulikust kaitsest.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste paragrahvide 24 ja 25 kohaselt on kuriteo läbi kannatanul, samuti kuriteo tagajärjel materiaalselt kahju kandnud isikul, kes on tunnistanud tsiviilhagejaks, õigus esitada kaebusi juurdlust teostava isiku, uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse peale, millega on rikutud nende õigusi. Asja seltsimehelikule kohtule üleandmise tõttu kriminaal-asja algatamisest keeldumise või kriminaal-asja lõpetamise määrus tuleb tingimata teatavaks teha kannatanule ja tsiviilhagejale, kellel on õigus sellele esitada kaebusi üldises korras. Kui kuriteoga oli tekitatud kodanikele, asutustele, ettevõtetele või organisatsioonidele materiaalselt kahju, mida süüdlane ei olnud vabatahtlikult hüvitanud, siis tuleb kahju kannatanut abistada kahju sissenõudmisel, arvestades, et kehtiva õiguse kohaselt seltsimehelik kohus ise ei saa süüdlaselt kuriteoga tekitatud kahju välja mõista.

Kriminaal-asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üleandmisel abistavad kohus, prokuratuur ja uurimisorganid seltsimehelikke kohtuid asja arutamiseks ettevalmistamisel ja seltsimeheliku kohtu istungi läbiviimisel. Prokuratuuri ja miilitsaosakonna töötajad võtavad sageli ise osa seltsimeheliku kohtu istungist ning aitavad oma sõnavõtu või ettekandega kaasa asja seltsimehelikus kohtus arutamise kasvatusliku mõju tugevdamisele.

Paljudel rahvakohtutel, rajooni prokuratuuridel ja miilitsaosakondadel on hea kontakt rajoonis tegutsevate seltsimehelike kohtutega, mille tulemusena seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üleantud asjades toimuvad seltsimehelike kohtute istungid vajalikul kasvatuslikul tasemel.

Seltsimehelikud kohtud on ühiskondlikud organisatsioonid, kelle ülesandeks on seltsimehelikus kollektiivis arutada kollektiivi nende liikmete ebaõige käitumise fakte, kes on kaldunud kõrvale sotsialistliku ühiselu reeglitest, ja aidata neil ennast parandada. Seltsimehelike kohtute jõud seisab asja avalikus arutamises selle kollektiivi poolt, kelle liikmeks on süüdlane. Peamine seltsimehelike kohtute töös, rõhutab seltsimehelike kohtute tüüp-põhimääruse projekt, on õigusnormide rikkumise ja ühiskonnale kahjutekitavate tegude ärahoidmine, inimeste kasvatamine veenmise ja ühiskondliku mõjutamise ning igasuguseid ebaühiskondlikke tegusid hukkamõistva õhkkonna loomise teel.

Seltsimeheliku kohtud on moodustatud asutustes, ettevõtetes, sovhoosides ja kolhoosides, samuti aga majavalituste ja külanõukogude juures tavaliselt 5—15-liikmelises koosseisus. Seltsimeheliku kohtu liikmed valitakse vahetult selle kollektiivi liikmete poolt, kelle asju seltsimehelik kohus arutab. Valimine toimub kollektiivi üldkoosolekul kaheks aastaks lahtise (avaliku) hääletamise teel, kusjuures valituks loetakse kandidaadid, kes on saanud üle poole koosolekul viibijate häälte arvust. Valitud seltsimeheliku kohtu liikmed jaotavad ametid omavahel, valides endi keskel seltsimeheliku kohtu esimehe, tema asetäitja või asetäitjad ja sekretäri.

Seltsimeheliku kohtu istungid kutsutakse kokku vastavalt vajadusele. Asjade arutamine seltsimeheliku kohtu istungil toimub töökoosoleku vormis. Asja arutamine algab tavaliselt ühe kohtu liikme ettekandega seltsimehelikule kohtule saabunud avalduse või materjalide kohta. Kui seltsimehelik kohus arutab miilitsaorganite või prokuratuuri poolt temale üle antud kuriteo asju, esineb ettekandega sageli miilitsatöötaja või prokuratuuri esindaja, kes annab ülevaate seltsimehelikule kohtule arutamiseks antud asjast.

Asja ettekande järel antakse tavaliselt sõna isikule, kelle asja seltsimehelik kohus arutab, seejärel tunnistajatele, pärast neid aga kõigile istungist osavõtjatele.

Keerukamates asjades peetakse kohtuistungi käigu kohta protokollid.

Seltsimeheliku kohtu otsus tehakse kogu kohtu koosseisu poolt hääletamise teel ja vormistatakse kirjalikult. Otsuse sissejuhatavas osas märgitakse, millal, kelle poolt ja misuguses asjas otsus on tehtud. Edasi kirjeldatakse asja

kohtuliku arutamise tulemusi — missugused asjaolud tehti kohtuistungil kindlaks, milline oli kohtu alla antud isiku või isikute seletus ja missuguse hinnangu andsid istungist osavõtjad kohtu alla antud isiku käitumisele. Kohtuotsuse lõpposas tuuakse seltsimeheliku kohtu järeldused — kas kohus luges kohtu alla antud isiku süü tõendatuks või mitte ja milliseid ühiskondliku mõjutamise vahendeid peab kohus vajalikuks süüdlase suhtes kohaldada.

Seltsimehelik kohus kui ühiskondlik organisatsioon saab süüdlase suhtes kohaldada otseselt ainult ühiskondliku mõjutamise vahendeid. Sellisteks vahenditeks on seltsimehelik hoiatus, ühiskondlik noomitus või laitus, samuti aga kohustus vabandada kollektiivi ees või kohustus hüvitada õiguserikkumise või üleastumisega tekitatud kahju. Peale selle võib aga seltsimehelik kohus teha ametiisikuile, asutuse või ettevõtte administratsioonile või ka riiklikele organeile ettepanekuid rakendada süüdlase suhtes riiklikku sundi. Töödistsipliini rikkumise asjas võib seltsimehelik kohus näiteks teha asutuse või ettevõtte administratsioonile ettepaneku viia süüdlane üle madalamapalgalisele tööle kuni kolmeks kuuks või tööle, mis ei ole seotud materiaalse väärtuste käsutamise või hoidmisega, samuti aga viia süüdlane üle madalamale ametikohale või töölt vallandada. Selline seltsimeheliku kohtu ettepanek ei ole administratsioonile kohustuslik, kuid seltsimeheliku kohtu autoriteeti arvestades tuleb väga harva ette, et asutuse või ettevõtte administratsioon ei nõustuks seltsimeheliku kohtu ettepanekuga ja jätaks selle rahuldamata.

Elamukonfliktide puhul (eluruumide rüüstamine, üüri kuritahtlik mittemaksmine, kooselu võimatukstegemine jne.) võib seltsimehelik kohus maja omanikule või korteri kaaskasutajatele teha ettepaneku esitada hagi rahvakohutusse süüdlase väljatõstmiseks. Samasisulise ettepaneku võib seltsimehelik kohus aga teha ka prokurörile, kes Tsiiviilprotsessikoodeksi § 2 korras esitab hageja või hagejate (maja omanik, kaasüürilised jne.) huvides hagi rahvakohutusse. Seltsimehelik kohus ise süüdlase väljatõstmise hagiga vahetult rahvakohtu poole pöörduda ei saa, kuna ta ei ole väljatõstmise asjas protsessipooleks. Küll võib aga seltsimehelik kohus asjaosaliste poolt hagi esitamise korral rahvakohtule teatada, et ta hagi toetab ja saata kohtule oma otsuse ära kirja.

Kuriteo asjade seltsimeheliku kohtu istungil arutamise tulemusena võib seltsimehelik kohus jõuda järeldusele, et süüdlane tuleb võtta kriminaalvastutusele. Sellisele otsusele võib seltsimehelik kohus tulla ka asjades, mille materjalid seltsimehelikule kohtule saadeti kohtu, uurimisorgani või prokuratuuri poolt, kuna asja seltsimehelikus kohtus arutamisel võivad ilmnedu uued asjaolud, mis kohtule, uurimisorganeile või prokurörile ei olnud teada, seltsimehelik kohus võib asja arutamise tulemusena anda teo ühiskonnaohtlikkusele teistsuguse hinnangu jne. Kui seltsimehelik kohus leiab, et süüdlase suhtes tuleb kohaldada kriminaalkaristust, teeb ta oma otsusega ettepaneku algatada süüdlase suhtes kriminaalasi ja saadab materjalid miilitsaorganeile või prokuratuuri.

Seltsimeheliku kohtu 1959. a. tüüp-põhimääruse projekt näeb ette seltsimeheliku kohtu õiguse peale ühiskondliku mõjutamise vahendite ise kohaldada ka kasvatuslikke sunnivahendeid — määrata oma otsusega süüdlasele kuni 100 rubla rahatrahvi ja mõista süüdlaselt välja õiguserikkumisega tekitatud kahju kuni 500 rubla. Kuna uue tüüp-põhimääruse projekt ei ole omandanud veel seaduse jõudu, ei ole selliste otsuste sundkorras täitmise aga võimalik ja rahatrahvi määramise või varalise kahju hüvitamise otsus peab paratamatult jääma ainult paberile.

Küll võivad aga seltsimehelikud kohtud kohustada süüdlast teatud tähtjaks hüvitama tema poolt tekitatud varalise kahju hoiatusega, et selle kohustuse mittetäitmise korral kahju nõutakse sisse kohtu korras. Süüdlasele sellise kohustuse panemine on kooskõlas kehtiva õigusega, eriti Tsiviilkodeksi § 403 eeskirjadega, mille kohaselt igaüks on kohustatud tasuma kahju, mille ta on tekitanud teisele isikule või teise isiku varale. Kui süüdlane seltsimeheliku kohtu otsusega temale pandud kohustust ei täida, tuleb seltsimehelikul kohtul kannatanut süüdlaselt kahju kohtu korras sissenõudmisel abistada või teha riiklikele organeile ettepanek (asutuse või ettevõtte administratsioonile, prokuratuurile) selle kahju sundkorras sissenõudmiseks.

Suur tähtsus seltsimehelike kohtute profülaktilise töö seisukohalt on seltsimeheliku kohtu otsustes tehtud ettepanekuil, mis puudutavad õiguserikkumist või kuritegu soodustanud asjaolude kõrvaldamist. Kui seltsimehelik kohus näiteks asutuses või ettevõttes toimepandud pisirii-

sumise asja arutamisel leiab, et riisumise toimepanekut soodustasid puudused varaliste väärtuste arvestamisel või hoidmisel, siis tuleb tal oma otsuses sellele tähelepanu juhtida ja teha asutuse või ettevõtte administratsioonile ettepanek nende puuduste kõrvaldamiseks.

Mitte suure ühiskonnaohtlikkusega kuriteo asjade seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üleandmine on osutunud väga tõhusaks vahendiks võitluses kuritegevuse vastu. Kuriteo asja arutamisel on hoiatav ja profülaktiline mõju kollektiivi ebakindlatele liikmetele. Asja arutamine seltsimehelikus kohtus aitab avastada ja kõrvaldada kuriteo toimepanekut soodustanud tegureid ja sel teel välja juurida kuritegevuse põhjused. Kollektiivse, seltsimeheliku veenmise ja ühiskondliku kasvatamise teel juhib seltsimehelik kohus süüdlase paranemisele, aitab tal vabaneda kapitalistliku korra igandeist ja kujuneda uue, kommunistliku ühiskonna vääriliseks liikmeks.

SISUKORD

Kohus ja õigusemõistmise ülesanded Nõukogude Liidus	3
Profülaktiliste ja kasvatuslike ülesannete täitmine nõukogude kohtu töös	14
Kohtu koosseisu valitavus ja rahvakaasistujate osavõtt õigusemõistmisest	24
Ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja osavõtt asja kohulikust arutamisest	30
Süüdlase andmine ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele	39
Materjalide või kriminaalasja üleandmine seltsimehelikule kohule	53

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ
СОВЕТСКОГО СУДА И УЧАСТИЕ
ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ
ПРАВОСУДИЯ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja S. Härgmä

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektorid P. Hiie ja E. Künarpu

Ladumisele antud 3. XII 1960. Trükkimisele antud 13. XII 1960. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 4. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 3,28. Arvutuspoognaid 3,54. Trükiarv 2000. MB-08765. Tellimise nr. 4206. Trükikoda «Uhiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 60 kop. (6 kop.)

60 kop.

1961. a. — 6 kop.

A

23501

7798236

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00779823 6